

АЛЬМАНАХ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Випуск 22



Видавничий дім
«Гельветика»
2019

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України № 1279 від 06.11.2014 р.

Засновник видання – Міжнародний гуманітарний університет

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet Вченою радою Міжнародного гуманітарного університету (протокол № 8 від 27.07.2019 р.)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор

Ківалова Т.С. – професор кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Міжнародного гуманітарного університету, доктор юридичних наук, професор

Заступник редактора

Андрейченко С.С. – завідувач кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Міжнародного гуманітарного університету, доктор юридичних наук, професор

Члени редакційної колегії

Анцупова Т.О. – професор кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Міжнародного гуманітарного університету, доктор юридичних наук, професор;

Бабін Б.В. – професор кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Міжнародного гуманітарного університету, доктор юридичних наук, професор;

Батлер Вільям Елліот – заслужений професор права імені Джона Едварда Фоулера (Університет штату Пенсільванія); професор Emeritus порівняльного правознавства (Лондонський університет); іноземний член Національної академії наук України;

Бехруз Х.Н. – завідувач кафедри історії держави і права Національного університету «Одеська юридична академія», доктор юридичних наук, професор;

Бігняк О.В. – завідувач кафедри європейського та міжнародного права Національного університету «Одеська юридична академія», доктор юридичних наук, професор;

Кізлова О.С. – завідувач кафедри цивільного та господарського права і процесу Міжнародного гуманітарного університету, доктор юридичних наук, професор;

Орловська Н.А. – професор кафедри кримінального права і процесу Національної академії Прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, доктор юридичних наук, професор;

Репецький В.М. – завідувач кафедри міжнародного права факультету міжнародних відносин Львівського національного університету імені Івана Франка, доктор юридичних наук, професор;

Чаба Варга – почесний професор Католицького університету Угорського інституту правової філософії, почесний професор-дослідник Інституту права Угорської академії наук;

Чубік Павел – доктор хабілітований, Європейський інститут Ягелонського університету.

Свідоцтво про державну реєстрацію ЗМІ: серія КВ № 16816-5488 Р від 25.05.2010 р.

Адреса редакції:

Міжнародний гуманітарний університет
вул. Фонтанська дорога, 33, каб. 402, м. Одеса, 65009, Україна
www.intlawalmanac.net
Тел. +38 048 719-88-48, +38 099 269-70-67

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО ПРАВ ЛЮДИНИ

УДК 347.2/3
DOI <https://doi.org/10.32841/ILA.2019.22.01>

ГУЙВАН П. Д.,
кандидат юридичних наук, професор,
заслужений юрист України,
докторант
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ЗАХИСТУ ЧУТЛИВИХ КАТЕГОРІЙ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ

Анотація. Ця робота присвячена науковому аналізу стану міжнародного та національного законодавства в сфері регулювання обробки та захисту чутливих персональних даних. Дано визначення вказаної категорії особистої інформації. В роботі підкреслюється, що оскільки обробка таких специфічних відомостей може нанести значної матеріальної і моральної шкоди суб'єктові даних, вона можлива у виняткових випадках, коли держава запроваджує певні гарантії, прописані у законі. Досліджено міжнародні та зарубіжні національні правові акти у цій галузі юридичної регламентації. Встановлено, що міжнародне законодавство детально напрацювало, а правозастосовна практика Європейського суду з прав людини ефективно використовує юридичний інструментарій здійснення основних процедур щодо обробки інформації особистого характеру. Особливо ретельно регламентовано порядок передачі даних іншим особам, у тому числі транскордонного характеру, а також під час здійснення правоохоронної діяльності. При цьому міжнародне законодавство виходить із принципу, що поширення даних про приватне життя фізичної особи, тобто передання її іншим особам без узгодження з людиною, яка є суб'єктом інформації, припускається лише у чітко встановлених законом випадках. Ретельно досліджене законодавство Європейського Союзу в частині застосування принципу, згідно з яким обробка чутливих персональних даних, таких як відомості про здоров'я громадян, про підозру у скоєнні злочину, про наявність звинувачень та застосування запобіжних заходів, а також здійснення операцій стосовно оцінки здібностей, поведінки людини або щодо обмеження її прав, у тому числі за договором, становить певну загрозу правам і свободам особи. В статті зроблений правовий аналіз конкретних правозастосовних рішень у досліджуваній сфері, які винесені Європейським судом з прав людини щодо застосування ст. 8 Конвенції про

захист прав людини і основоположних свобод 1950 року. Вказані конкретні недоліки українського правотворення та правозастосування, розроблені рекомендації стосовно удосконалення діяльності української правової системи у даній царині.

Ключові слова: чутливі персональні дані, обробка і захист особистої інформації.

Постановка проблеми. Основним правовим актом у галузі обороту та захисту персональних даних є міжнародна Конвенція про захист осіб стосовно автоматизованої обробки даних особистого характеру. Даний документ обов'язковий для усіх країн, що ратифікували його, у тому числі України. У ньому персональні дані визначаються як будь-яка інформація про визначену або таку, що може бути визначеною, особу (суб'єкта даних) (ст. 2). Вказане формулювання закріплене у практично такому ж вигляді в усіх внутрішніх законодавчих актах країн-учасників у цій сфері регулювання. Знайшло воно своє відтворення і у Законі України «Про захист персональних даних» 2010 року (далі Закон). Цей національний Закон визначає вичерпний перелік умов, за яких уповноваженими особами може здійснюватися обробка персональних даних суб'єкта. Лише у вказаних випадках обробка даних матиме легітимний характер, в іншому разі – вона вважатиметься незаконною. Власне, за позицією Закону, який, зокрема, встановлює зміст основних дефініційних понять, обробка персональних даних – це будь-яка дія або сукупність дій, таких як збирання, реєстрація, накопичення, зберігання, адаптування, зміна, поновлення, використання і поширення (розповсюдження, реалізація, передача), знеособлення, знищення персональних даних, у тому числі з використанням інформаційних (автоматизованих) систем (ст. 2). Як бачимо, згідно з позицією цього закону поняття «захист персональних даних» не охоплюється визначенням їхньої обробки, а розглядається як окрема правова категорія. Певні проблеми виникають, коли слід надати юридичну характеристику таким процесам, як поновлення, використання і поширення (розповсюдження, реалізація, передача), знеособлення, знищення персональних даних, у тому числі з використанням інформаційних систем. В національному правовому полі їх прийнято кваліфікувати як різновиди обробки приватної інформації про особу. Водночас наразі відсутні конкретні правові механізми здійснення вчинків у кожній із цих операцій. Однак міжнародне законодавство детально напрацювало, а правозастосовна практика Європейського суду з прав людини ефективно використовує юридичний інструментарій здійснення кожної із названих процедур щодо інформації особистого характеру. Особливо ретельно регламентовано порядок передачі даних іншим особам, у тому числі транскордонного характеру [1, ст. 7]. При цьому міжнародне законодавство виходить із принципу, що поширення даних про приватне життя фізичної особи, тобто передання її іншим особам без узгодження з людиною, яка є суб'єктом інформації, припускається лише у чітко встановлених законом випадках.

Обробка даних про приватне життя конкретної особи повинна здійснюватися у такий спосіб, аби в процесі виключалася можливість несанкціонованого доступу чи використання та втрати або знищення інформації. В значній кількості випадків, коли персональні дані стосуються особливо важливих аспектів життєдіяльності людини, після використання їх задля досягнення відповідної легітимної мети вони мають знищуватися володільцем і ні в якому разі не використовуватися для інших цілей всупереч інтересам особистості. На сьогоднішній день персональні дані є інформацією у електронно-орієнтованій чи каталоговій формі, яка містить відомості про приватне життя індивідуума, що може бути ідентифікований на основі цієї інформації. При цьому суб'єкт даних зі стандартною чутливістю повинен усвідомлювати, що ці дані про нього мають конфіденційний характер і не призначені для публічного поширення [2, с. 6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням дослідження правової природи обробки персональних даних присвятили свої праці такі науковці, як К. Беляков, Р. Калюжний, І. Городиський, Р. Чанишев, О. Волков, А. Чернобай, А. Тунік, В. Брижко, І. Забара, А. Пазюк, В. Цимбалюк, М. Швець та інші. У вказаних роботах розглядаються різні аспекти обробки та захисту персональних даних, аналізується міжнародний досвід правового регулювання даних відносин, проблематика належної організації інформаційного суспільства в Україні, здійснення державної та міжнародної інформаційної політики тощо. Проте у національних та зарубіжних доктринальних дослідженнях ще недостатньо уваги приділяється питанням специфічності обробки окремих персональних даних, зокрема, в контексті їхньої підвищеної важливості для гарантування невіддільного права особи на приватність. Отже, **метою статті** є вивчення чинного українського та міжнародного законодавства у сфері регламентації правового інструментарію обробки та передачі окремих видів інформації про особу, а також аналіз наявної правозастосовної практики. Буде запропоновано необхідні кроки для подальшого поступу нашого суспільства в напрямку справедливого захисту найбільш вразливих даних про людину.

Виклад основного матеріалу. Вже у 1981 році у статті 6 Конвенції Ради Європи Про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних була започаткована диференціація окремих видів персональних даних за ознакою їхньої важливості для суб'єкта та ризиків і загроз йому у разі їх неправомірного поширення. Таким чином, з'явилося поняття чутливих персональних даних, збір, обробка, використання та передача яких або взагалі заборонена, або вимагає спеціальних заходів безпеки і захисту. Інакше кажучи, у разі відсутності прямої заборони обробка цих категорій персональних даних здійснюється в спеціальному порядку, який окремо регламентується законом. Зокрема, Конвенція встановила, що персональні дані, які належать до расової належності, політичних поглядів або релігійних та інших переконань, не можуть підлягати автоматизованій обробці, якщо внутрішнє законодавство не встановлює відповідних гарантій. Тобто,

оскільки обробка таких специфічних відомостей може нанести значної матеріальної і моральної шкоди суб'єктові даних, їхня обробка можлива у виняткових випадках, коли держава запроваджує певні гарантії, прописані у законі.

Надалі, внаслідок прийняття Директиви 95/46/ЄС Європейського Парламенту і Ради «Про захист фізичних осіб при обробці персональних даних і про вільне переміщення таких даних» 1995 року, із загального переліку персональних даних були виділені спеціальні групи так званих чутливих особистих відомостей, обробка яких має значну специфіку і дозволяється лише у чітко визначених випадках [3, ст. 8]. До категорії даних, обробка яких взагалі заборонена, вказані правові акти відносять персональні дані про расове або етнічне походження, політичні, релігійні або філософські переконання. Спеціальний правовий режим обороту особистої інформації із забезпеченням ефективних державних гарантій застосовується під час обробки і поширення даних про членство в політичних партіях та професійних спілках, засудження до кримінального покарання, а також даних, які стосуються здоров'я, статевого життя, а також біометричні або генетичні дані. Ця позиція також відображена у Положенні (ЄС) 2016/679 Європейського Парламенту та Ради від 27 квітня 2016 року про захист фізичних осіб стосовно обробки персональних даних та щодо вільного переміщення таких даних та скасування Директиви 95/46 / ЄС [4]. Вказана концепція також імплементована до українського національного Закону (ст. 7).

Загальні принципи обробки чутливих даних у Європейському Союзі конкретизуються у численних підзаконних актах, які регулюють правила відповідної діяльності у різних галузях. Важливим актом, який регулює особливості взаємин між учасниками в сфері поширення персональних даних, є Рекомендація Комітету Міністрів ЄС № R (91) 10 «Щодо передачі третім особам інформації особистого характеру, яка знаходиться в розпорядженні органів влади» [5]. Цей акт ґрунтується на принципі поваги до приватного життя та захисту даних. При цьому наголошується, що повідомлення, зокрема засобами електронного зв'язку, даних особистого характеру чи файлів з даними особистого характеру третім сторонам має супроводжуватися гарантіями, що приватне життя суб'єкта даних не буде порушуватися в незаконному порядку. Зокрема, дані особистого характеру та файли з такими даними не повинні повідомлятися третім сторонам, окрім випадків, коли: а) це передбачено спеціальним законом; або б) громадськість має доступ до них відповідно до правових положень, що регулюють доступ до інформації публічного сектору; або с) повідомлення здійснюється відповідно до національного законодавства про захист інформації; або d) суб'єкт даних вільно та поінформовано надав свою згоду. Якщо нормами національного права не передбачено забезпечення належних гарантій суб'єкта даних, дані особистого характеру або файли з даними особистого характеру не можуть повідомлятися третім сторо-

нам для цілей, що не відповідають тим, для яких ці дані були зібрані (п. 2). При цьому особлива увага надається застереженням, які повинні враховуватися під час поширення даних чутливого характеру. Вони не мають зберігатися у файлі чи частині файлу, загальнодоступних третім сторонам. Будь-які винятки з цього принципу мають бути чітко передбачені законом із забезпеченням відповідних гарантій суб'єктові даних (п. 3).

Окремі Рекомендації КМ ЄС присвячені питанням врегулювання відносин щодо збору та обробки персональних даних під час здійснення правоохоронної діяльності. До прикладу, можемо назвати Рекомендацію № R(87)15 Комітету Міністрів державам-членам, що регулює використання персональних даних у секторі поліції [6] (схвалена 17 вересня 1987 на 410-й зустрічі заступників Міністрів). Згідно з цим актом збір персональних даних у цілях поліції повинен обмежуватися тією мірою, яка необхідна для відвернення реальної небезпеки чи припинення кримінального правопорушення особливого характеру. Будь-який виняток з цього положення повинен бути предметом спеціального національного законодавства. Якщо дані про індивіда були зібрані і зберігаються без його відома, і якщо дані не знищені, він повинен бути поінформований, у разі доцільності, що інформація про нього тримається як тільки предмет діяльності поліції більше не цікавить її (п. 2.2). Збір даних за допомогою технічних чи інших автоматизованих засобів може здійснюватися лише відповідно до правових положень, збір даних про осіб лише на тій підставі, що вони мають особливе расове походження, особливі релігійні переконання, сексуальну поведінку чи політичні погляди або належать до особливих рухів чи організацій, які не оголошені поза законом, повинен заборонятися. Збір даних, що торкаються цих питань, може здійснюватися у разі виняткової потреби для цілей конкретного розслідування (Принцип 2).

Власне, у законодавстві Європейського Союзу вже давно напрацьований та застосовується принцип, згідно з яким обробка чутливих персональних даних, таких як відомості про здоров'я громадян, про підозру у скоєнні злочину, про наявність звинувачень та застосування запобіжних заходів, а також здійснення операцій стосовно оцінки здібностей, поведінки людини або щодо обмеження її прав, у тому числі за договором, становить певну загрозу правам і свободам особи. Тож, усі подібні операції підлягають попередній перевірці Уповноваженим ЄС з повідомленням Офіцера із захисту даних [7, с. 101]. У зарубіжних національних законодавствах про захист та охорону персональних даних критерій чутливості використовується задля віднесення деяких видів особистої інформації до категорій даних, взагалі заборонених до обробки, або тих, що потребують під час обробки підвищених заходів захисту. При цьому внутрішній закон або містить пряму вказівку на віднесення конкретної групи даних до певної категорії, або наділяє представників влади (зазвичай міністра, котрий курує національний орган із захисту даних, іноді прем'єр-міністра) повноваженнями щодо прийняття оперативних рішень з цього питання [8, с. 164].

Перелік особистих даних, що вважаються чутливими і потребують особливого ретельного захисту у площині їхнього збирання, обробки та поширення у різних країнах визначається національними традиціями, менталітетом населення, культурними та релігійними звичаями тощо. Тож, він може бути неоднаковим у різних суспільствах. Водночас є загальні правила, які діють у всіх країнах демократичної орієнтації, які визначені конвенційними принципами та включають до вразливої інформації дані про расове та етнічне походження, релігійну та гендерну самоідентифікацію, політичні уподобання, участь у професійних та соціальних організаціях, кримінальну історію, включаючи давно минулі часи, стан здоров'я та сексуальну поведінку.

Оскільки чинні нормативні акти, як національного, так і міжнародного характеру, не в змозі детально встановити винятковий перелік найбільш вразливих блоків інформації про особисте життя людини (тим більше, що в конкретних ситуаціях одна і та ж інформація для окремих суб'єктів може бути чутливою, чи ні), в науковій літературі напрацьовані певні бачення з цього питання. Так, на загальнотеоретичному рівні чутливими персональними даними прийнято зазначати інформацію про арешти, кредитні історії та звіти, трудову діяльність в частині оцінки професійних здібностей і ділових якостей працівника, банківську інформацію, медичні та податкові дані. Найбільш вдало критерій чутливості персональних даних сформульовано оксфордським науковцем Раймондом Уексом: «Персональна інформація могла б визначатися як ті факти, повідомлення чи думки, які пов'язані з даною особою та стосовно яких можна було б чекати, що суб'єкт вважає їх інтимними чи конфіденційними, і, відповідно, бажає зупинити або принаймні обмежити їхню циркуляцію» [9, с. 31].

Окремі дослідники, виходячи з критеріїв чутливості особистої інформації, поділяють її на номінативну та іншу. При цьому як номінативні постулюються відомості, що дозволяють ідентифікувати конкретну особу (прізвище, ім'я, по батькові, стать, серія та номер паспорта, дата і місце народження тощо). Серед номінативних даних особливе місце займає вразлива інформація про біометричні персональні дані, тобто відомості, що характеризують фізіологічні та біологічні особливості людини, на основі яких можна встановити її особистість. До неномінативних даних належить персональна інформація, що має додатковий, факультативний характер і може також залежно від обставин та особистого сприйняття її важливості суб'єктом бути віднесеною до чутливої чи ні. Це відомості про доходи, місце роботи, політичні погляди, медичні захворювання, наявність судимості тощо [10, с. 18]. Як бачимо, у цілій низці практичних ситуацій віднесення персональної інформації до розряду чутливої вирішальним чином залежить від суб'єктивного сприйняття її такою конкретною людиною та від усвідомлення нею факту можливого порушення права на приватність внаслідок обробки та поширення цих відомостей. Такий підхід вважаємо досить виваженим та справедливим, отже, він має враховуватися під час

конструювання відповідного нормативного механізму і особливо під час судового правозастосування.

Виходячи із викладеного вище, дуже важлива роль у юридичному опосередкуванні обороту чутливих персональних даних належить правозастосовній практиці. Позаяк українська правова система у плані судової практики щодо вирішення спорів даної спрямованості нічим не може похвалитися, мусимо взяти до уваги міжнародні правозастосовні рішення, зокрема ті, що винесені Європейським судом з прав людини щодо застосування ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року. Так, у рішеннях по конкретних справах ЄСПЛ вказує, що такі поняття, як гендерна ідентифікація, ім'я, сексуальна орієнтація та статеве життя, потрапляють до сфери, що захищається статтею 8 Конвенції [11, п. 47; 12, п. 57]. До особливо вразливих елементів приватного життя належить інформація щодо стану здоров'я особи [13, п. 71]. Суд вважає, що до них також належать відомості щодо етнічного походження особи [14, п. 41].

Показовою в сенсі гарантування особі судового захисту щодо недоторканості її права на приватність в частині охорони персональних даних є справа «Авілкіна та інші проти Росії» [15], розглянута Європейським судом з прав людини 6 червня 2013 року. У ній заявниці стверджували, що прокуратура вимагала від лікарів надати відомості, які містяться в їхніх медичних документах без їх згоди і за відсутності розслідування за кримінальною справою, яке могло б обґрунтувати одержання таких відомостей. Під час розгляду справи Суд наголосив, що захист персональних даних, у тому числі медичних відомостей, має фундаментальне значення для реалізації особою свого права на повагу до приватного і сімейного життя – права, гарантованого статтею 8 Конвенції. Дотримання конфіденційності відомостей про здоров'я є особливо важливим принципом правових систем всіх Держав – учасниць Конвенції. Передача таких відомостей може серйозно вплинути на приватне та сімейне життя громадян, а також на їхнє соціальне становище та трудову зайнятість, оскільки це робить їх об'єктом наруги та можливих гонінь. Дотримання конфіденційності даних про здоров'я має ключове значення не тільки для захисту приватного життя пацієнта, але й для збереження його довіри до медичних працівників і системи охорони здоров'я загалом. За відсутності таких гарантій захисту особи, які потребують медичної допомоги, можуть утриматися від звернення за необхідним лікуванням, піддаючи тим самим своє здоров'я небезпеці (п. 45). При цьому зазначено, що за компетентними державними органами повинна зберігатися певна свобода розсуду стосовно встановлення справедливого балансу між громадськими та приватними інтересами, які суперечать один іншому. Та ця свобода розсуду супроводжується європейським наглядом (п. 46), і її рамки залежать від таких факторів, як характер і значимість порушених інтересів, а також серйозність втручання.

Як було встановлено під час розгляду справи, заявниці не були підозрюваними або обвинуваченими за жодним кримінальним розслідуванням. Прокуратура лише проводила перевірку діяльності релігійної організації заявниць за одержаними зверненнями. Медичні установи, в яких заявниці проходили лікування, не повідомляли прокуратуру про жодні випадки стверджуваної злочинної поведінки. З урахуванням цих обставин Суд не побачив гострої соціальної потреби, яка б вимагала передачі відомостей, що становлять лікарську таємницю, про заявниць. Таким чином, Суд визнав, що заходи, вжиті прокуратурою під час проведення перевірки, не обов'язково повинні були мати настільки суворий характер відносно заявниць. Крім запиту про надання відомостей, які становлять лікарську таємницю, у прокуратури були й інші можливості для проведення перевірки за одержаними зверненнями. Наприклад, прокурор міг спробувати отримати згоду заявниць на передачу таких відомостей та/або з'ясувати думку заявниць з цього питання (див. вище, пункти 23 і 24 цього рішення). Незважаючи на це, прокуратура вирішила вимагати надання відомостей, які становлять лікарську таємницю, не повідомивши про це заявниць та не забезпечивши їм можливість висловити свою згоду або незгоду (п. 48). Суд також не побачив у тексті національних судових рішень, якими було відмовлено заявницям у задоволенні їхніх вимог, жодних вказівок на те, що національні органи влади спробували встановити справедливий баланс між правом заявниць на повагу до їхнього приватного життя та діяльністю прокуратури, спрямованою на захист здоров'я населення та прав громадян у цій сфері. Державні органи також не навели відповідних та достатніх мотивів у якості обґрунтування передачі конфіденційних відомостей. Вищевказаних міркувань достатньо для того, щоб Суд дійшов висновку, що збір прокуратурою відомостей, які становлять лікарську таємницю, щодо заявниць, не супроводжувався належним захистом, що дозволяє запобігти передачі цих даних, у порушення принципу поваги до приватного життя заявниць. Відповідно, мало місце порушення статті 8 Конвенції з огляду на надання медичних документів заявниць для цілей прокурорської перевірки (п. 51, 53).

У справі «С та Марпер проти Сполученого Королівства» [14] ЄСПЛ під час вирішення спору використав правило національного закону – Акту про захист персональних даних Великої Британії [Data Protection Act] (був прийнятий 16 липня 1998 р.) [16] стосовно того, що «вразливі персональні дані» означають відомості особистого характеру, які включають, серед іншого, дані про расову або національну приналежність суб'єкта даних, скоєння (ймовірне скоєння) ним будь-якого злочину або про провадження за справою, відкритою за фактом скоєного (ймовірно скоєного) ним злочину, про завершення такого провадження або про покарання, призначене судом за скоєння цього злочину (ст. 2), а також керувався положеннями доповіді Наффілдської ради з біоетики (Nuffield Council on Bioethics) від 2007 року під заголовком «Використання біологічної інформації у судовій

експертизі: етичні проблеми» [17]. Це дало можливість Суду дійти висновку, що, беручи до уваги можливе подальше використання, серед іншого, зразків клітин, їх систематичне зберігання достатньо сильно зачіпає інтереси людини та може потягти за собою втручання держави у реалізацію права на повагу до приватного життя. Тож, Суд вважає побоювання людини стосовно можливого подальшого використання інформації приватного характеру, яка зберігається, правомірними та вважає, що вони повинні враховуватися під час вирішення питання про наявність втручання держави у реалізацію конвенційних прав. Дійсно, беручи до уваги швидкі темпи розвитку генетики та інформаційних технологій, Суд не може виключити ймовірність того, що в майбутньому стане можливим втручання держави в приватне життя шляхом використання генетичної інформації по-новому або такими способами, які сьогодні неможливо точно передбачити (п. 70, 71). З урахуванням викладеного ЄСПЛ дійшов висновку, що зберігання зразків клітин та профілів ДНК свідчить про втручання держави в права заявників на повагу до їхнього приватного життя за змістом положень частини 1 статті 8 Конвенції.

У чинному українському Законі про захист персональних даних також є норма, присвячена загальним засадам обробки чутливих відомостей про особу. У ч. 2 ст. 7 Закону передбачена обробка чутливих категорій даних, якщо вона, зокрема: 1) здійснюється за умови надання суб'єктом персональних даних однозначної згоди на обробку таких даних; 2) необхідна для здійснення прав та виконання обов'язків володільця у сфері трудових правовідносин відповідно до закону із забезпеченням відповідного захисту; 3) необхідна для захисту життєво важливих інтересів суб'єкта персональних даних; 5) необхідна для обґрунтування, задоволення або захисту правової вимоги; 6) необхідна в цілях охорони здоров'я, встановлення медичного діагнозу, для забезпечення піклування чи лікування або надання медичних послуг за умови, що такі дані обробляються медичним працівником або іншою особою закладу охорони здоров'я, на яку покладено обов'язки щодо забезпечення захисту персональних даних та на якого поширюється законодавство про лікарську таємницю; 7) стосується вироків суду, виконання завдань оперативно-розшукової діяльності, боротьби з тероризмом та здійснюється державним органом в межах його повноважень, визначених законом.

Сама наявність даних положень у національному законодавстві є позитивним чинником. Але для того, аби вони практично запрацювали, слід продовжувати правотворчу діяльність у напрямку конкретизації та деталізації правил обробки та поширення чутливих персональних даних. У такий спосіб має бути усунена двозначність та розмитість загальних правил ч. 2 ст. 7 Закону. Наприклад, навіть попри те, що він передбачає для обробки наявність однозначної згоди особи, наразі не визначені ні форми такої згоди, ні порядку та строку її отримання. Також потребує додаткового детального нормативного тлумачення правило про

віднесення до складу чутливих відомостей, необхідних для обґрунтування, задоволення або захисту правової вимоги. Таке «гумове» визначення може застосовуватися різнобічно і містить реальні можливості для зловживань з боку, наприклад, слідчих органів або суду під час прийняття рішення про залучення певної інформації до матеріалів справи в ході провадження.

З проведеного дослідження можемо зробити наступні **висновки**. Національне законодавство, принаймні в частині нормування обробки чутливих персональних даних, страждає декларативністю, фрагментарністю, недостатньою чіткістю, конкретністю та не узгоджується з європейським правовим регулюванням. Основними напрямками вдосконалення національного законодавства у цій сфері повинні бути його конкретизація та деталізація. Правові приписи стосовно підвищеного захисту персональних даних чутливого характеру мають узгоджуватися з принципами європейського регулювання у цій царині та вдосконалюватися, наближаючись до положень міжнародних стандартів.

Крім заходів юридичної регламентації вчинення конкретних дій щодо обробки чутливих даних, необхідно також напрацювати заходи технічної та організаційної охорони таких відомостей, які перебувають у державних та недержавних інформаційних системах для запобігання несанкціонованому доступу, пошкодженню чи знищенню чутливих даних або використанню їх в протизаконних цілях. Мають бути також запроваджені досить жорсткі санкції за подібні порушення у зв'язку з підвищеною важливістю для особи та необхідністю більш прискіпливої уваги з боку законодавця та усвідомленням державою серйозності суспільної небезпеки порушення правил обробки вразливої інформації.

Література:

1. Регламент (ЄС) №45/2001 Європейського Парламенту і Ради від 18 грудня 2000 року стосовно захисту осіб з точки зору обробки персональних даних установами та органами Спільноти та вільного руху таких даних. URL: <https://www.dst.dk/ext/454209204/0/>.
2. Иванский В.П. Теоретические проблемы правовой защиты частной жизни в связи с использованием информационных технологий : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Москва, 1998. 26 с.
3. Директива 95/46/ЄС Європейського Парламенту і Ради «Про захист фізичних осіб при обробці персональних даних і про вільне переміщення таких даних» від 24 жовтня 1995 року. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_242.
4. Положення (ЄС) 2016/679 Європейського Парламенту та Ради від 27 квітня 2016 року про захист фізичних осіб стосовно обробки персональних даних та щодо вільного переміщення таких даних та скасування Директиви 95/46 / ЄС (Загальні положення про захист даних) URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32016R0679&from=EN>.
5. Рекомендація № R (91) 10 Щодо передачі третім особам інформації особистого характеру, яка знаходиться в розпорядженні органів влади Схвалено Комітетом міністрів 9 вересня 1991 року. URL: <http://cedem.org.ua/>

- library/rekomendatsiya-r-91-10-shhodo-peredachi-tretim-osobam-informatsiyi-osobystogo-harakteru-yaka-znahodytsya-v-rozporyadzhenni-organiv-vlady/.
6. Рекомендацію № R(87)15 Комітету Міністрів державам-членам, що регулює використання персональних даних у секторі поліції від 17 вересня 1987 року. URL: http://cyberpeace.org.ua/files/rekomendacia_km_radi_evropi_sodo_vikoristanna_personal_nih_danih_sektori_policii.pdf
 7. Кашкин С.Ю. Право Европейского Союза. Москва : Проспект, 2005. 331с.
 8. Иванский В.П. Правовое регулирование персональных данных в законодательстве зарубежных государств. *Вестник РУДН, серия Юридические науки*, 2012, № 1. С. 156–168.
 9. Wacks Raymond Protection of Privacy. *Modern Legal Studies*. London : Sweet & Maxwell, 1980. 205 p.
 10. Братановский С.Н. Специальные правовые режимы информации. Саратов : Научная книга, 2010. 172 с.
 11. Рішення ЄСПЛ від 6 лютого 2001 року (остаточне від 6 травня 2001 року) у справі «Бенсаїд проти Сполученого Королівства» (Bensaid v. the United Kingdom), заява № 44599/98, URL: <http://www.asylumlawdatabase.eu/sites/www.asylumlawdatabase.eu/files/aldfiles/Bensaid%20v%20United%20Kingdom%20%28Application%20no.%2044599-98%29.pdf>.
 12. Рішення ЄСПЛ від 28 січня 2003 року (остаточне від 28 квітня 2003 року) у справі «Пек проти Сполученого Королівства» (Peck v. the United Kingdom), заява № 44647/98, URL: <https://www.juridice.ro/wp-content/uploads/2016/07/Peck-v-UK-ECHR-28-Jan-03.pdf>.
 13. Рішення ЄСПЛ від 25 лютого 1997 року у справі «З проти Фінляндії» (Z v. Finland), заява № 22009/93. URL: <https://swarb.co.uk/z-v-finland-echr-25-feb-1997/>.
 14. Рішення ЄСПЛ від 4 грудня 2008 року у справі «С і Марпер проти Сполученого Королівства» (S. and Marper v. The United Kingdom), заяви № 30562/04 і 30566/04. URL: <https://rm.coe.int/168067d216>.
 15. Рішення ЄСПЛ від 26 травня 2016 року у справі «Авілкіна та інші проти Росії», заява № 1585/09. URL: <https://www.garant.ru/products/ipo/prime/doc/70431012/>.
 16. Акт про захист персональних даних Великої Британії (Data Protection Act), прийнятий 16 липня 1998 року. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1998/29/contents>.
 17. Доповідь Наффілдської ради з біоетики (Nuffield Council on Bioethics) від 8 вересня 2007 року «Використання біологічної інформації у судовій експертизі: етичні проблеми». The forensic use of bioinformation: ethical issues. Published by Nuffield Council on Bioethics 28 Bedford Square London WC1B 3JS. 139 p.

Guyvan P. International experience in protecting sensitive categories of personal data

Summary. This paper deals with the scientific analysis of the state of international and national legislation in the field of regulation of processing and protection of sensitive personal data. The definition of the specified category of personal information is given. The paper emphasizes that, since the processing of such specific information can cause significant material and moral damage to the data subject, it is possible only in cases where the state imposes certain guarantees prescribed by law. International and foreign national legal acts in the field of legal regulation are investigated. It has been established that international law has worked in detail, and the case law

of the European Court of Human Rights has effectively used the legal tools to carry out basic procedures for the processing of personal information. The procedure for transferring data to other persons, including cross-border ones, as well as for the implementation of law enforcement activities is particularly carefully regulated. However, international law proceeds from the principle that the dissemination of data on the private life of an individual, that is, transfer to other persons without consent with the person who is the subject of information, is only allowed in clearly defined cases by law. European Union law has been thoroughly investigated regarding the application of the principle that the processing of sensitive personal data, such as public health information, suspicion of a crime, the existence of charges and the use of precautionary measures, and the conduct of ability assessment operations, the conduct of a person or the restriction of his rights, including by contract, poses a certain threat to the rights and freedoms of the individual. The article makes a legal analysis of the specific enforcement decisions in the research area, made by the European Court of Human Rights regarding the application of Art. 8 of the 1950 Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. The specific shortcomings of the Ukrainian law-making and law-enforcement are indicated, the recommendations on improvement of activity of the Ukrainian legal system in this field are developed.

Key words: sensitive personal data, processing and protection of personal information.

УДК 349.2: 331.2 (477)
DOI <https://doi.org/10.32841/ILA.2019.22.02>

МАЛЮГА Л. Ю.,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ЄВРОПЕЙСЬКІ СОЦІАЛЬНІ СТАНДАРТИ В КОНТЕКСТІ ПРАВА НА СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті встановлено, що згідно з положеннями Основного Закону Україна є соціальною державою, тобто визнає людину найвищою соціальною цінністю, забезпечує кожному гідний рівень життя, перерозподіляє економічні блага між громадянами відповідно до принципу соціальної справедливості. Однак закріплення такого типу організації державного та громадського життя не означає, що національне соціальне законодавство України відповідає йому.

У процесі дослідження проаналізовано наукову літературу із даного питання та встановлено, що у зв'язку із євроінтеграційним курсом нашої держави все ще зберігають актуальність питання, пов'язані із адаптацією національного соціального законодавства України до європейських нормативно-правових актів соціального права. Взнявши курс до євроінтеграції як зовнішньополітичного пріоритету і ключової мети розвитку держави Україна поступово здійснює наближення свого законодавства до європейських стандартів, у тому числі й у соціальній сфері. Це означає, що усі нормативно-правові акти соціального законодавства України, які сьогодні приймаються вітчизняним законодавцем, мають відповідати праву Європейського Союзу. Тому завдання українських науковців полягає в аналізі європейських соціальних стандартів та встановленні того, яким є ступінь адаптації соціального законодавства України до європейських соціальних стандартів, та до яких актів *acquis communautaire* потребує адаптації вітчизняне законодавство.

Встановлено, що Україна сьогодні здійснює діяльність щодо адаптації національного соціального законодавства до європейських соціальних стандартів. Україна ратифікувала більшу частину норм Європейської соціальної хартії (переглянутої), яка є одним із найважливіших нормативно-правових актів, які містять європейські соціальні стандарти. Також Україною здійснено важливий крок до ратифікації іншого важливого нормативно-правового акту – Європейського кодексу соціального забезпечення (переглянутого), який було підписано нашою державою. Зроблено висновок, що норми українського законодавства є адаптованими до стандартів, передбачених Хартією Європейського співтовариства про основні соціальні права працівників.

Ключові слова: правовий стандарт, соціальне законодавство, європейське законодавство, *acquis communautaire*, європейське соціальне законодавство, адаптація.

Постановка проблеми. Європейська інтеграція є вибором українського народу, який ґрунтується на усвідомленні історичної ідентичності та спільності із європейськими країнами та водночас є каталізатором реформ, в основі яких перебувають демократичні цінності й соціальна справедливість. Поштовхом для утвердження євроінтеграції як ключової мети України стало укладення Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими співтовариствами та їх державами-членами від 14 червня 1994 року [1], у якій, зокрема, було спрямовано курс зовнішньої політики до наближення вітчизняного законодавства до європейського законодавства. По суті, із цього моменту розпочався довгий процес адаптації законодавства України до європейських стандартів. Не оминув цей процес і соціальну сферу, адже в рамках зближення українського та європейського законодавств узгодженість має бути досягнута в усіх без винятку сферах, а не лише в окремих. Тому важливим напрямом євроінтеграційного курсу є визначення європейських соціальних стандартів як складника національного соціального законодавства України.

Протягом періоду незалежності України вітчизняному законодавцю так і не вдалось врегулювати соціальну сферу таким чином, щоб вона відповідала європейським зразкам: все ще не ратифіковані всі європейські нормативно-правові акти соціального законодавства, на науковому рівні регулярно аналізуються проблеми сучасного стану законодавства України про соціальне забезпечення. В таких умовах необхідність дослідження європейських соціальних стандартів пов'язана із тим, що ефективність реалізації євроінтеграційного курсу безпосередньо залежить від стану національного законодавства та його відповідності європейським стандартам. Враховуючи те, що вітчизняне соціальне законодавство сьогодні є не до кінця адаптованим до європейських стандартів, питання дослідження європейських актів соціального законодавства залишається актуальним для дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для вітчизняної науки є традиційним інтерес дослідників до питань європейських стандартів та соціального законодавства нашої держави у контексті його проблем та напрямів удосконалення. Тому загалом у вітчизняній правовій доктрині багато вчених приділяли увагу питанню європейських стандартів, як-от: В.М. Бестачастний, Н.Б. Болотіна, І.З. Брацук, О.В. Головенко, С.В. Грищак, О.О. Губанов, С.В. Істомін, Ю.В. Ковбасюк, Т.О. Коломоєць, В.Л. Костюк, П.М. Лисенко, О.І. Миколенко, В.Ф. Москаленко, Н.М. Мужикова, І.В. Новосельська, Н.М. Пархоменко, О.В. Прилипчук, О.В. Тищенко, О.А. Телічко, М.М. Феськов, О.Б. Черномаз, М.М. Шумило. Водночас аналіз їх наукових доробків дає підстави стверджувати про відсутність комплексного підходу до осмислення специфіки європейських соціальних стандартів, а також їх ролі для врегулювання соціальної сфери в нашій державі. Тому задача формування цілісного й об'єктивного уявлення про зміст європейських соціальних стандартів та міру адаптації

вітчизняних актів соціального законодавства до їх положень все ще стоїть перед вітчизняними науковцями.

Метою статті є: 1) виділити основні європейські стандарти в соціальній сфері; 2) встановити перелік стандартів, ратифікованих вітчизняним законодавцем; 3) проаналізувати зміст, роль, значення та особливості кожного із виділених європейських стандартів у соціальній сфері; 4) визначити специфіку кожного із європейських соціальних стандартів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як зазначає у своїй праці І.В. Новосельська [2, с. 96], сьогодні Рада Європи ухвалила більше 150 актів із питань прав людини, у тому числі й тих, що містять соціальні стандарти. Відповідно, до основних стандартів в соціальній сфері дослідницею віднесено стандарти, закріплені в наступних нормативно-правових актах: 1) Європейській соціальній хартії (переглянутій) (ETS № 163) від 03.05.1996 року [3]; 2) Європейському кодексу соціального забезпечення (переглянутому) (ETS № 139) від 06.11.1990 року [4]; 3) Хартії Європейського співтовариства про основні соціальні права працівників від 09.12.1989 року [5]; 4) Хартії основних прав Європейського Союзу від 07.12.2000 року [6]. На нашу думку, віднесення до цього переліку Хартії основних прав Європейського Союзу від 07.12.2000 року [6] є досить спірним, оскільки цей нормативно-правовий акт, на відміну від інших, виділених автором, охоплює широке коло прав, а не лише соціальних. Відповідно, ті соціальні стандарти, які в ній закріплені, по суті, дублюють стандарти, які закріплені в інших нормативно-правових актах. Тому, на нашу думку, питання європейських соціальних стандартів варто розглядати у контексті їх закріплення в нормах вищенаведених нормативно-правових актів.

Так, Європейська соціальна хартія (переглянута) (ETS № 163) від 03.05.1996 року [3] є одним із найважливіших нормативно-правових актів європейського соціального законодавства. Саме тому ратифікація Україною Європейської соціальної хартії (переглянутої) 14 вересня 2006 року [7] є одним із найважливіших кроків нашої держави на шляху до адаптації соціального законодавства України до *acquis communautaire*.

Аналіз положень Європейської соціальної хартії (переглянутої) (ETS № 163) від 03.05.1996 року [3] свідчить про те, що вони передбачають захист таких важливих соціальних прав громадян, як право на працю, право на справедливі, безпечні та здорові умови праці, право на справедливу винагороду, право на створення організацій та укладення колективних договорів, право дітей та підлітків на захист, право на соціальне забезпечення та охорону здоров'я, право на соціальну та медичну допомогу, право сім'ї на соціальний, правовий та економічний захист, включаючи дітей та підлітків, право чоловіків і жінок на рівні можливості та рівне ставлення у вирішенні питань щодо працевлаштування, право на захист трудящих-мігрантів та їхніх родин тощо. Як зазначають Н.Б. Болотіна та М.М. Феськов, однією із особливостей Хартії є те, що у змісті цього нормативно-правового акту права, назви яких винесені у назву статті, поділяються на більш конкретні

права, що закріплені в окремих пунктах зазначених статей. У такий спосіб і шляхом такої конкретизації перелік прав значно розширено. При цьому під час ратифікації держава сама визначає, які саме пункти конкретної статті вона обирає для ратифікації [8, с. 40]. Саме тому Україна приєдналась не до усіх статей Хартії, а лише до 27 статей та 74 пунктів станом на момент ратифікації, та до пунктів 3, 4 статті 12, згодом згідно із Законом України «Про внесення зміни до пункту 2 Закону України «Про ратифікацію Європейської соціальної хартії (переглянутої)»» від 17.05.2017 № 2034-VIII [9]. При цьому звернемо увагу на те, що Україна не взяла на себе зобов'язання стосовно таких прав: установлення щорічної оплачуваної відпустки тривалістю не менше чотирьох тижнів; визнання права працівників на таку винагороду, яка забезпечує їм та їхнім сім'ям достатній життєвий рівень. Крім того, Україна не взяла на себе зобов'язання започаткувати систему соціального забезпечення та підтримувати її функціонування на задовільному рівні і не ратифіковано норми, присвячені здійсненню права на соціальну та медичну допомогу й правам трудящих-мігрантів та членів їхніх сімей на захист і допомогу. Залишаються незахищеними права працівників на захист їхніх прав у разі банкрутства їхнього роботодавця, а також нератифіковане право щодо встановлення цін на житло, доступних для малозабезпечених осіб. Не зважаючи на такі моменти, важливим досягненням України є те, що Європейська соціальна хартія (переглянута) (ETS № 163) від 03.05.1996 року [3] є ратифікованою в Україні, тобто є частиною національного законодавства. Приєднавшись до цих норм, Україна підтвердила свій європейський вибір і взяла на себе зобов'язання наблизити правове регулювання соціального захисту та забезпечення населення до європейських стандартів.

Так, у змісті Європейської соціальної хартії (переглянутої) (ETS № 163) від 03.05.1996 року [3] закріплено низку основоположних соціальних прав людини та гарантій їх здійснення. Прикладами таких прав є: визначене у статті 11 право на охорону здоров'я; передбачене статтею 12 право на соціальне забезпечення, яке включає комплекс зобов'язань сторін Хартії (стаття не ратифікована Україною); встановлене статтею 13 право на соціальну та медичну допомогу (не ратифікована Україною); регламентоване у статті 14 право на користування послугами соціальних служб; встановлене у статті 15 право осіб з інвалідністю на самостійність, соціальну інтеграцію та участь у житті суспільства; визначене у статті 16 право сім'ї на соціальний, правовий та економічний захист; регламентоване статтею 17 право дітей та підлітків на соціальний, правовий та економічний захист; встановлене у статті 23 право осіб похилого віку на соціальний захист; передбачене статтею 30 право на захист від бідності та соціального відчуження та інші соціальні права. При цьому, як зазначається на науковому рівні, аналіз відповідності національного законодавства ратифікованим статтям Європейської соціальної Хартії (переглянутої) свідчить про те, що норми соціального законодавства України не є адаптованими до європейських

соціальних стандартів, передбачених Хартією [10, с. 306]. Наприклад, у частині 1 та 2 статті 31, які були ратифіковані нашою державою, визначено, що Україна взяла на себе обов'язок сприяння доступу до житла належного рівня та запобігання бездомності і її скорочення з метою її поступової ліквідації. Проте, по суті, у національному законодавстві відсутні гарантії реалізації цього обов'язку. Тому можна зробити висновок про те, що реалізація стандартів, визначених Хартією, є недостатньо ефективною.

З іншого боку, є і протилежні приклади. Так, стаття 30 Хартії визначає право на захист від бідності та соціального відчуження. Не зважаючи на те, що Україна є державою із стабільно високим рівнем бідності, держава здійснює діяльність, спрямовану на подолання цього негативного явища. Наприклад, в Україні прийнято Стратегію подолання бідності [11], і при цьому щороку Кабінетом Міністрів України затверджується план заходів, спрямованих на реалізацію цієї Стратегії [12]. А тому зробимо висновок, що норми національного соціального законодавства були частково приведені у відповідність до європейських соціальних стандартів, визначених у Європейській соціальній хартії (переглянутій), але водночас деякі зобов'язання не виконані Україною донині.

Отже, Європейська соціальна хартія (переглянута) (ETS № 163) від 03.05.1996 року [3] у своєму змісті визначає систему основоположних соціальних прав та контекстних напрямів щодо їх реалізації, які мають бути запроваджені державами, які до неї приєдналися. Україна взяла на себе обов'язок імплементувати окремі положення, які наша держава визначила у спеціальному порядку, у національне соціальне законодавство.

Таким чином, Європейська соціальна хартія (переглянута) (ETS № 163) від 03.05.1996 року [3] як міжнародний нормативно-правовий акт, який закріплює у своєму змісті європейські соціальні стандарти, характеризується наступними особливостями: 1) Європейська соціальна хартія (переглянута) є основою, у якій формуються та відображаються європейські соціальні стандарти; 2) норми Європейської соціальної хартії (переглянутої) містять основоположні соціальні права та гарантії; 3) Європейська соціальна хартія (переглянута) є складником національного соціального законодавства України, адже цей договір було ратифіковано у встановленому законом порядку, тож норми національного соціального законодавства України не можуть суперечити змісту цього договору та мають бути адаптованими до європейських соціальних стандартів, закріплених у ньому; 4) не всі норми національного соціального законодавства України сьогодні є адаптованими до європейських соціальних стандартів, визначених у Європейській соціальній хартії (переглянутій).

Наступним нормативно-правовим актом, який закріплює європейські соціальні стандарти, є Європейський кодекс соціального забезпечення (переглянутий) (ETS № 139) від 06.11.1990 року [4], як зазначає І.В. Новосельська, він являє собою орієнтир європейської моделі соціального забезпечення, заснованої на соціальній справедливості [13, с. 44]. Так, Україна

підписала цей нормативно-правовий акт 10 листопада 2016 року, але при цьому Європейський кодекс соціального забезпечення (переглянутий) до цих пір не ратифіковано. Підписання цього документу поставило завдання перед Україною не лише адаптувати національне соціальне законодавство Кодексу, але й практично впровадити передбачені у його змісті соціальні стандарти. Проте сьогодні Кодекс ще не є складником соціального законодавства України.

Кодекс встановлює мінімальні соціальні стандарти, які держави повинні забезпечувати у зв'язку з такими соціальними ризиками, як хвороба, безробіття, старість, трудове каліцтво, професійна хвороба, материнство, інвалідність, втрата годувальника, утримання дітей. Для прикладу, у статті 26 визначено, що обставиною, за якої надається допомога, є період життя після досягнення визначеного віку, а визначений вік повинен не перевищувати 65 років, якщо не буде обґрунтовано більш похилий вік. Відповідно, держави, які ратифікували цей нормативно-правовий акт, взяли на себе обов'язок встановити мінімальний стандарт виходу громадян на пенсію у віці, який не перевищує 65 років. Загалом Європейський кодекс соціального забезпечення передбачає велику кількість профілактичних заходів, спрямованих на попередження страхового випадку та зниження його соціальних і фінансових наслідків. В інтересах забезпечення гнучкого підходу щодо надання права на допомогу передбачена певна ступінь допусків, яка дає змогу за умови зниження рівня захисту шляхом будь-яких винятків надавати компенсації або еквівалентне забезпечення.

О.М. Ярошенко доходить висновку, що Європейський кодекс соціального забезпечення (переглянутий) (ETS № 139) від 06.11.1990 року [4] визначив такі види соціального забезпечення: медична допомога, відшкодування через тимчасову непрацездатність або безробіття, пенсії по старості, допомоги сімейні, у зв'язку з вагітністю й пологами, пенсії по інвалідності й у разі втрати годувальника. Тобто коло питань, яке врегульовується цим нормативно-правовим актом, є вужчим, ніж коло питань, урегульованих Європейською соціальною хартією (переглянутою) (ETS № 163) від 03.05.1996 року. При цьому Кодекс гарантує захищеним особам допомогу у зв'язку зі станом здоров'я, що вимагає медичної допомоги профілактичного чи лікувального характеру, а також з метою підтримання, відновлення чи поліпшення здоров'я захищеної особи та її спроможності працювати й задовольняти свої особисті потреби. Також Кодексом передбачено, що допомога сім'ям із дітьми включає: 1) періодичну грошову виплату, що надається будь-якій захищеній особі, що задовольняє визначеному строку набуття права на неї; 2) забезпечення дітям належного харчування, одягу, житла, відпочинку або домашньої допомоги [14, с. 99].

Загалом, здійснюючи порівняння Європейського кодексу соціального забезпечення (переглянутого) (ETS № 139) від 06.11.1990 року та Європейської соціальної хартії (переглянутої) (ETS № 163) від 03.05.1996 року, варто зробити висновок, що обидва нормативно-правові акти врегульову-

ють низку одних і тих самих питань, проте вони не дублюють зміст один одного і їх норми не суперечать одна одній. Швидше, обидва міжнародних документи мають взаємодоповнюючий характер по відношенню один до одного. Європейський кодекс соціального забезпечення (переглянутий) (ETS № 139) від 06.11.1990 року врегулює значно вужче коло питань і при цьому, на відміну від Хартії, встановлює мінімальні стандарти соціального забезпечення населення, які не можуть бути зменшені в національних законодавствах.

Здійснивши порівняння положень Європейського кодексу соціального забезпечення (переглянутого) (ETS № 139) від 06.11.1990 року [4] із національним соціальним законодавством України, зробимо висновок, що законодавство України в частині мінімальних стандартів захисту, які держави повинні надавати у зв'язку з традиційними соціальними ризиками (хворобою, безробіттям, старістю, трудовим каліцтвом, професійною хворобою, материнством, інвалідністю, втратою годувальника, утриманням дітей), відповідає вимогам Європейського кодексу соціального забезпечення, адже усі види соціальних допомог у тій чи іншій формі є характерними для національної системи соціального захисту. Однак при цьому варто враховувати, що однією із вимог Європейського кодексу соціального забезпечення (переглянутого) (ETS № 139) від 06.11.1990 року [4] є відповідний рівень соціальних допомог. У преамбулі цього нормативно-правового акту визначено, що договірні сторони переконані у доцільності піднесення Європейського кодексу соціального забезпечення на більш високий рівень, ніж мінімальні норми. Це означає, що Україна має докладати зусиль для піднесення системи соціального забезпечення на вищий рівень, ніж передбачено мінімальними європейськими стандартами. При цьому очевидно, що Україна суттєво відстає від європейських стандартів у сфері соціального захисту у контексті низького рівня соціальних допомог.

Отже, Європейський кодекс соціального забезпечення (переглянутий) (ETS № 139) від 06.11.1990 року [4] як міжнародний нормативно-правовий акт, який закріплює у своєму змісті європейські соціальні стандарти, характеризується такими особливостями: 1) Європейський кодекс соціального забезпечення (переглянутий) підписаний Україною, проте не ратифікований, а тому не є складником українського соціального законодавства; 2) Європейський кодекс соціального забезпечення (переглянутий) встановлює загальні засади соціального забезпечення та перелік видів соціального забезпечення; 3) Європейська соціальна хартія (переглянута) визначає мінімальні стандарти соціального забезпечення населення, нижче рівня яких сторони не можуть опускатись у національних законодавствах; 4) українське національне соціальне законодавство відповідає стандартам, закріпленим у Кодексі в частині видів соціальних допомог, проте не відповідає в контексті їх розмірів.

Наступним нормативно-правовим актом, у нормах якого закріплено європейські соціальні стандарти, є Хартія Європейського співтовариства

про основні соціальні права працівників від 09.12.1989 року [5]. Цей нормативно-правовий акт було прийнято Радою Європейського Співтовариства на пропозицію Європейської Комісії та після консультацій з Економічним і Соціальним Комітетом та Європейським Парламентом. Його значення як міжнародного документу, який встановлює європейські соціальні стандарти, полягає у тому, що його прийняття стало першою спробою міждержавного співробітництва з питань соціального забезпечення і захисту населення у рамках Європейського Співтовариства [15, с. 2–3]. Не зважаючи на те, що його дія охоплює вузьке коло відносин (тільки трудові), він встановлює вичерпний перелік соціальних прав та стандартів на різних рівнях та в різних сферах.

Так, згідно з положеннями Хартії Європейського співтовариства про основні соціальні права працівників від 09.12.1989 року [5] кожний працівник Європейського співтовариства має право на соціальний захист і незалежно від статусу і розміру підприємства, на якому працює, користуватися адекватним рівнем допомоги з соціального забезпечення. Серед прав працівників, у його нормах визначені наступні: право на свободу пересування територією Співтовариства; право вільно вибирати і працювати за своєю спеціальністю; право кожного на справедливу винагороду праці; право на поліпшення умов життя та праці; право кожного на достатній соціальний захист; право підприємців на створення професійних організацій; право трудящих на створення профспілок; право трудящих на доступ до професійного навчання; рівність між чоловіками і жінками в соціальних правах; право трудящих на інформацію, консультації та участь; право кожного працівника на задовільні умови здоров'я та безпеку; право дітей та підлітків на захист; право людей похилого віку на захист; право осіб, які втратили працездатність, на захист. При цьому пунктом 26 передбачено, що всі непрацездатні особи, незалежно від походження і причини їхньої непрацездатності, повинні мати право на додаткові конкретні заходи, спрямовані на поліпшення їхньої інтеграції в соціальне та професійне життя. Тобто додаткові права та гарантії надано навіть тим особам, які не мають можливості увійти до ринку праці.

Оскільки Україна декларує як мету входження до Європейського співтовариства, однак наразі не є його частиною, то і Хартія Європейського співтовариства про основні соціальні права працівників від 09.12.1989 року [5] не є складником національного соціального законодавства. Проте зміст положень цього нормативно-правового акту свідчить, що більшість соціальних прав та гарантій, передбачених у його нормах, також закріплені і в чинному законодавстві про працю. Окремі норми, зокрема антидискримінаційні, закріплені в нормах проекту Трудового кодексу України [16]. Тому у разі наближення перспективи входження до Європейського співтовариства адаптація законодавства України до соціальних стандартів не буде проблемною.

Отже, Хартія Європейського співтовариства про основні соціальні права працівників від 09.12.1989 року [5] як міжнародний нормативно-правовий акт, який закріплює у своєму змісті європейські соціальні стандарти, характеризується такими особливостями: 1) соціальні стандарти, закріплені у Хартії, стосуються вузького кола суспільних відносин, зокрема трудових та тісно пов'язаних із трудовими відносин; 2) Хартія Європейського співтовариства про основні соціальні права працівників закріплює вичерпне коло прав та гарантій, якими наділяються учасники трудових та тісно пов'язаних із трудовими відносин; 3) до вступу України до Європейського співтовариства Україна не може бути включена до сторін цього договору, проте передбачені ним стандарти є характерними і для українського законодавства.

Висновки. Підсумовуючи здійснене дослідження, зробимо висновок про те, що Україна сьогодні здійснює діяльність щодо адаптації національного соціального законодавства до європейських соціальних стандартів. У процесі аналізу нами встановлено, що Україна ратифікувала більшу частину норм Європейської соціальної хартії (переглянутої), яка є одним із найважливіших нормативно-правових актів у контексті закріплення європейських соціальних стандартів. При цьому вказаний процес не завершено, оскільки вже після ратифікації означеного нормативно-правового акту Україна додатково ратифікувала інші норми, отже, є підстави спрогнозувати, що така діяльність законодавця буде здійснюватись і надалі. Також Україною здійснено важливий крок до ратифікації іншого важливого нормативно-правового акту, який закріплює європейські соціальні стандарти – Європейського кодексу соціального забезпечення (переглянутого). Цей нормативно-правовий акт було підписано Україною і наступним кроком імплементації його норм до національного законодавства України є ратифікація цього документу. Ще одним проаналізованим нами нормативно-правовим актом є Хартія Європейського співтовариства про основні соціальні права працівників. Не зважаючи на те, що її дія поширюється винятково на учасників Європейського Союзу, звернемо увагу на те, що норми українського законодавства, по суті, є адаптованими до стандартів, передбачених цим нормативно-правовим актом.

Отже, сьогодні не всі нормативно-правові акти, які містять європейські соціальні стандарти, є ратифікованими вітчизняним законодавцем, проте наявні тенденції до вирішення цієї задачі найближчим часом. Отже, надалі дослідження європейських соціальних стандартів не втрачатиме актуальності.

Література:

1. Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами. Міжнародний документ від 14.06.1994. *Офіційний вісник України* від 29.06.2006. 2006 р. № 24. Стор. 203. стаття 1794. Код акта 36581/2006.

2. Новосельська І., Котул В. Основне значення міжнародних соціальних стандартів у законодавстві України. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 3. С. 95–97.
3. Європейська соціальна хартія (переглянута): Міжнародний документ від 03.05.1996. *Відомості Верховної Ради України*. 2007 р. № 51. Стор. 2096.
4. Європейський кодекс соціального забезпечення (переглянутий) (ETS N 139): Міжнародний документ від 06.11.1990 № ETS N 139 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_651 (дата звернення: 27.08.2019 року).
5. Хартія Співтовариства про основні соціальні права працівників: Міжнародний документ від 09.12.1989. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_044 (дата звернення: 27.08.2019 року).
6. Хартія основних прав Європейського Союзу: Міжнародний документ від 07.12.2000. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_524 (дата звернення: 27.08.2019 року).
7. Про ратифікацію Європейської соціальної хартії (переглянутої): Закон України від 14.09.2006 № 137-V. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. N 43. Ст. 418.
8. Болотіна Н.Б., Феськов М.М. Європейська соціальна хартія (переглянута) і Україна. *Юридична наука*. 2011. № 3. С. 36–47.
9. Про внесення зміни до пункту 2 Закону України «Про ратифікацію Європейської соціальної хартії (переглянутої)»: Закон України від 17.05.2017 № 2034-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2017. № 24. Ст. 279.
10. Павлів-Самойл Н. П. Аналіз відповідності національного законодавства ратифікованим статтям Європейської соціальної Хартії (переглянутої). *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. *Юридичні науки*. 2016. № 845. С. 302-307.
11. Про схвалення Стратегії подолання бідності: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.03.2016 № 161-р. *Офіційний вісник України*. 2016 р. № 23. стор. 189. стаття 923. код акта 81159/2016.
12. Про затвердження плану заходів на 2019 рік з реалізації Стратегії подолання бідності: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 20.02.2019 № 86-р. *Урядовий кур'єр*. № 49.
13. Новосельська І., Руше М. Кодифікація законодавства України із соціального забезпечення. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 7. С. 43–45.
14. Право соціального забезпечення в Україні : підручник / О.М. Ярошенко, Г.О. Барабаш, Н.М. Вапнярчук та ін. ; за ред. О.М. Ярошенка. 4-те вид., допов. Харків : Право, 2015. 458 с.
15. Москаленко О.В. Європейські стандарти соціального страхування. *Право та інноваційне суспільство*. 2013. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pric_2013_1_12 (дата звернення: 27.08.2019 року).
16. Трудовий кодекс України: Проект Закону України № 1658 від 27.12.2014. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53221 (дата звернення: 27.08.2019 року).

Maliuha L. European social standards in the context of the right to social protection in Ukraine

Summary. The article establishes that according to the provisions of the Basic Law, Ukraine is a social state, that is, a state that recognizes a person of the highest social value, provides

everyone with a decent standard of living, and redistributes economic benefits between citizens in accordance with the principle of social justice. However, securing this type of organization of state and public life does not mean that Ukraine's national social legislation is in line with it.

In the course of the research, the scientific literature on the subject was analyzed and it was found that, in connection with the European integration course of our country, the issues related to the adaptation of the national social legislation of Ukraine to the European normative-legal acts of social law are still relevant. Taking a course on European integration as a foreign policy priority and a key goal of the country's development, Ukraine is gradually converging its legislation with European standards, including in the social sphere. This means that all regulations of social legislation of Ukraine, which are adopted today by the domestic legislator, must comply with the law of the European Union. Therefore, the task of Ukrainian scientists is to analyze European social standards and to determine what is the degree of adaptation of social legislation of Ukraine to European social standards, and to what acts of the *acquis communautaire* requires adaptation of domestic legislation.

It is established that today Ukraine is working on the adaptation of national social legislation to European social standards. Ukraine has ratified most of the rules of the European Social Charter (revised), which is one of the most important legal acts that contain European social standards. Ukraine has also taken an important step towards ratifying another important legal act - the European Social Security Code (revised), which was signed by our country. It is concluded that the norms of the Ukrainian legislation are adapted to the standards stipulated by the Charter of the European Community on Fundamental Social Rights of Workers.

Key words: legal standard, social legislation, European legislation, *acquis communautaire*, European social legislation, adaptation.

УДК 342.722

DOI <https://doi.org/10.32841/ILA.2019.22.03>

ЧЕЧЕРСЬКИЙ В. І.,
кандидат юридичних наук, доцент,
прокурор відділу
Генеральної прокуратури України

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ ПРАВА ЛЮДИНИ НА РЕПРОДУКТИВНЕ ВІДТВОРЕННЯ

Анотація. Визнання факту, що право на репродуктивне відтворення набуває властивостей основного права людини, дозволить зробити значущий висновок про можливість його міжнародно-правового захисту. Це своєю чергою буде вказувати на міжнародне визнання репродуктивних прав і їх гарантування за допомогою наднаціональних правових механізмів. Світове співтовариство, виробивши певний стандарт, зможе пред'явити його для виконання будь-якій державі.

Розвиток репродуктивних технологій, поява нових методів штучного запліднення, клонування, постмортальна репродукція не могли залишити осторонь необхідність їх правового регулювання, у тому числі на міжнародному рівні.

Стаття присвячена міжнародному гарантуванню права людини на репродуктивне відтворення та пов'язаних з цим репродуктивних прав. Досліджено генезис сприйняття світовим співтовариством цих прав, тенденції до постійного розширення їх змісту. Здійснено класифікацію юридичних гарантій та підкреслено їх взаємозв'язок.

Особливу увагу звернуто на наднаціональне забезпечення прав людини у сфері репродукції, створення міжнародних нормативного та інституційного механізмів гарантування цього права. Розкрито вагому роль Організації Об'єднаних Націй, міжнародних судів та інституцій, Всесвітньої організації охорони здоров'я у розвитку правової політики у репродуктивній сфері.

Підкреслено значення із досліджуваного питання міжнародних неурядових організацій, зокрема Всесвітньої медичної асоціації.

Окремо виділено проблематику міжнародного врегулювання таких спірних питань, як клонування, редагування геному людини.

Зроблено висновки про необхідність удосконалення гарантування та захисту фундаментального права людини на репродуктивне відтворення, у тому числі через передбачення конкретних санкцій за його порушення.

Ключові слова: права людини, природні права, право на репродуктивне відтворення, репродуктивні права, міжнародне регулювання прав людини.

Постановка проблеми. Забезпечення прав і свобод людини та громадянина є однією з найважливіших функцій сучасних демократичних держав, що гарантуються Конституцією. У цьому контексті важливе значення

для права людини на репродуктивне відтворення набуває його захист та забезпечення гарантій реалізації правомочностей, що складають зміст цього права.

При цьому сьогодні не вироблено єдиних уніфікованих стандартів в означеному питанні, особливо відносно таких нових можливостей, як донація репродуктивних клітин, постмортальна репродукція, клонування та редагування геному людини тощо. Щодо окремих правомочностей встановлено заборони та обмеження, у тому числі на міжнародному рівні, які, проте, переважно не наповнені конкретними санкційними механізмами, що робить їх здебільшого декларативними.

Стан дослідження. Регулювання прав людини у репродуктивній сфері в міжнародних актах неодноразово було предметом дослідження науковців. Значну увагу цій тематиці присвячено І. Венедіктовою, А. Головащук, Т. Кириченко, Н. Старіковою, К. Ксьондзик та іншими. Проте здебільшого ними розглянуто питання загального врегулювання репродуктивних прав людини на міжнародному рівні. Як наслідок, акцентовано увагу не стільки на фундаментальному праві людини на репродуктивне відтворення, як на інших, пов'язаних з ним репродуктивних правах.

Мета статті полягає у дослідженні гарантій права людини на репродуктивне відтворення та їх міжнародно-правового закріплення.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, найголовніша практична цінність прав і свобод людини полягає в їх реальності, тобто в тому, якою мірою проголошені державою права та свободи здійснюються в їх практичному буденному житті. Водночас реальність їх гарантій знаходить прояв, з одного боку, у їх правовому закріпленні, з іншого – у недопущенні будь-яких порушень та утисків прав і свобод з боку держави чи інших суб'єктів суспільних відносин [1, с. 130–131]. Зазначене цілком поширюється і на право людини на репродуктивне відтворення та його реалізацію.

Реалізація охоронюваних законом інтересів у репродуктивних правовідносинах є мультиаспектною і зачіпає індивідуальні (приватні) та публічні інтереси, морально-етичні засади суспільства та приватні інтереси носія цих прав, а також може стосуватися інтересів іншої фізичної особи (наприклад, іншого з подружжя, сурогатної матері), інтересів зачаті, але не народженої дитини [2, с. 49].

Загалом система гарантій прав і свобод особи є досить складною та розгалуженою через існування різних факторів, які забезпечують реальність таких прав і свобод. Їх систематизація здійснюється по-різному, адже існує велика кількість теорій, доктрин, ідей стосовно класифікації останніх. Багатоманітність точок зору зумовлена різними дослідницькими підходами до цього питання, інтересами вчених тощо [3, с. 60].

Під гарантіями права людини на репродуктивне відтворення слід розуміти відповідні засоби, умови, способи, фактори, їх сукупність, які сприяють його реалізації. Саме по собі юридичне закріплення цього права ще не означає можливість його реалізації та захисту.

Гарантії права людини на репродуктивне відтворення є різними та класифікуються залежно від критерію, який обирається. За ознаками тієї сфери суспільних відносин, у яких вони формуються, їх можна поділити на:

– економічні, що полягають у наданні державою матеріальних (економічних) стимулів, у тому числі для народження дітей, використання репродуктивних технологій, застосування засобів контрацепції тощо. На міжнародному рівні ці гарантії проявляються через приписи необхідності соціального захисту вагітних, надання матеріальної допомоги у зв'язку з народженням дитини, визначення переліку безкоштовних медичних послуг з метою охорони репродуктивного здоров'я тощо;

– політичні, суть яких перш за все проявляється через проведення міждержавної та державної політики у сфері народонаселення, зокрема стимуляції (обмеження) його приросту, створення додаткових гарантій, пов'язаних із вагітністю та пологами або наявністю неповнолітніх чи малолітніх дітей, тощо;

– юридичні гарантії, тобто нормативне закріплення і гарантування суб'єктивних прав осіб у репродуктивній сфері, у тому числі пов'язаних із можливістю здійснення репродуктивного вибору, вибору методів допоміжних репродуктивних технологій, зокрема сурогатного материнства, закріплення прав на застосування контрацепції та штучне переривання вагітності тощо. Наприклад, відповідно до ст. 16 Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок передбачено однакові права для чоловіків і жінок вільно вирішувати питання про кількість дітей і проміжки між їх народженням та доступу до інформації, освіти, а також засобів, які дозволяють їм здійснити це право [4]. У більшості держав передбачено сукупність закріплених в актах законодавства умов, які повинні гарантувати особі добровільний та вільний репродуктивний вибір. Окремі з країн безпосередньо гарантують це право та пов'язані з ним репродуктивні права на законодавчому рівні. В преамбулі Закону Республіки Молдова «Про репродуктивне здоров'я» визначено, що цим законом визнаються, регулюються і гарантуються права людини на репродуктивне здоров'я, які є невіддільною частиною прав людини [5];

– ідеологічні гарантії, тобто гарантії сприйняття суспільством, державою, окремими спільнотами та індивідами через свідомість, зокрема правову свідомість, культуру, традиції права для кожної людини на репродуктивне відтворення чи відмови від його реалізації.

Вважаємо, що окремим самостійним різновидом слід виділити соціальні гарантії, які створюють додаткові умови соціального забезпечення, що не зводяться винятково до економічних або ідеологічних чинників.

На створенні додаткових національних гарантій для жінок і дівчаток, а також неповнолітніх наполягають Організація Об'єднаних Націй, Всесвітня організація здоров'я, інші уповноважені міжнародні інституції. Прикладом цього є п. 7 ст. 6 Закону Республіки Молдова «Про репродуктивне

здоров'я», де встановлено, що у разі вагітності дівчаток-підлітків їм гарантується і забезпечується право на продовження навчання під час вагітності і після пологів [5].

Таким чином, соціальні гарантії права людини на репродуктивне відтворення – це симбіоз економічних, політичних та ідеологічних гарантій, комплексне поєднання яких створює абсолютно новий вид гарантування її права на продовження роду.

Водночас вищезазначений поділ є досить умовним, оскільки названі вище гарантії є взаємопов'язаними та взаємозалежними, внаслідок чого відсутність одних з них суттєво впливає на інші аж до їх нівелювання. Наприклад, закріплюючи право на штучне переривання вагітності у спільноті, яка притримується суворих релігійних канонів щодо заборони абортів, навряд чи можна очікувати, що жінка зможе вільно зробити свій, навіть законодавчо гарантований, репродуктивний вибір.

Своєю чергою серед юридичних гарантій можна виділити дві групи: гарантії реалізації (конкретизація меж прав і свобод; юридичні факти, з якими пов'язується їх реалізація; процесуальні форми втілення прав і свобод; заходи заохочення та пільги для стимулювання правомірної, ініціативної їх реалізації); гарантії охорони (нагляд і контроль за правомірністю поведінки суб'єктів права з метою виявлення випадків порушень; правовий захист; юридична відповідальність; профілактика та запобігання правопорушенням) [6, с. 144]. У цьому контексті як гарантію права людини на репродуктивне відтворення слід виділити юридичне закріплення підстав та меж його обмеження. Наприклад, у державах, де дозволено штучне переривання вагітності, законодавчо встановлені не тільки порядок його проведення, але і обмеження в реалізації цієї правомочності, у тому числі пов'язані з наявністю медичних протипоказань, строку вагітності, інших факторів.

Однак сьогодні остаточно не сформовані механізми гарантій і захисту права людини на репродуктивне відтворення. Враховуючи бурхливий розвиток технологій у галузі репродуктивного відтворення залишається констатувати, що неспеціалістам, якими є юристи та працівники більшості державних органів, досить важко зрозуміти, у чому полягає суть та яким чином повинні гарантуватися і охоронятися правомочності людини у цій сфері.

Так, сучасне розуміння репродуктивного права сформульовано на Конференції з народонаселення в Мехіко (1985) наступним чином: «Всі пари і окремі особи мають фундаментальне право на прийняття вільного та відповідального рішення щодо кількості дітей і тривалості періоду між їх народженням, а також доступу до інформації, освіти і засобів для забезпечення цього права». Основною зміною є розширення категорії осіб, які мають право репродуктивного рішення, до окремих осіб і пар [7, с. 23]. Проте до цього часу в більшості держав, у яких на конституційному рівні закріплено однакові права чоловіка і жінки, їх рівність у сімейних відносинах і

на законодавчому рівні, відсутні навіть формальні гарантії застосування допоміжних репродуктивних технологій чоловіками-одинаками.

Охорона, у тому числі захист права людини на репродуктивне відтворення, складається із двох взаємодоповнюючих складників: нормативного та інституційного. У своїй сукупності вони містять такі елементи: по-перше, правові норми, що закріплюють статус і можливість його захисту, систематизовані в правові інститути різних галузей права та спеціальні юридичні процедури, що дозволяють фактично реалізовувати право на репродуктивне відтворення або захистити його. По-друге, органи загальної компетенції, які в межах своїх повноважень ухвалюють рішення у сфері репродуктивного відтворення (Уряд, парламент, окремі органи виконавчої влади, які уповноважені проводити політику у сфері народонаселення та репродуктивного відтворення), і спеціально уповноважені органи, чия діяльність безпосередньо спрямована на забезпечення державних гарантій, захисту, відновлення порушених прав у репродуктивній сфері. Окреме чільне місце займають міжнародні інституції, у тому числі Всесвітня організація здоров'я, Всесвітня медична асоціація тощо.

Поряд з механізмами закріплення гарантій і національного захисту не менш вагоме значення мають норми міжнародного права, які складають частину юридичних гарантій і засобів захисту.

Незважаючи на те, що Генеральна Асамблея ООН визнала суверенітет держав щодо формулювання та забезпечення їх демографічної політики, нею ж закріплено, що така політика повинна здійснюватися з урахуванням того, що кожна окрема сім'я має право вільно приймати рішення щодо її розміру [8, с. 47].

На міжнародних конференціях по народонаселенню, в низці міжнародних актів підкреслюється право на захист від будь-яких свавільних і насильницьких дій та намірів з боку установ, посадових осіб, окремих громадян, які порушують репродуктивні права людини і завдають шкоди її репродуктивному здоров'ю.

Особливу увагу звернуто на гарантування рівності чоловіків і жінок, недопущення дискримінації за гендерною ознакою. Наприклад, ст. 12 Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок передбачено, що Держави-сторони вживають усіх відповідних заходів для ліквідації дискримінації щодо жінок у галузі охорони здоров'я, з тим щоб забезпечити на основі рівності чоловіків і жінок доступ до медичного обслуговування, зокрема в тому, що стосується планування розміру сім'ї [4].

Зважаючи на досягнення науки, міжнародним співтовариством вироблено низку загальних правил, принципів, якими повинні керуватися Держави-учасниці у репродуктивній сфері, та в питаннях репродуктивного відтворення людини завдяки науково-технічному розвитку.

Одним із найбільш вагомих міжнародних актів слід визнати Загальну декларацію про геном людини і права людини від 11.11.1997. Відповідно до ст. 6 Загальної декларації за ознакою генетичних характеристик ніхто не

може піддаватися дискримінації, цілі або результати якої являють собою посягання на права людини, основні свободи і людську гідність [9].

На регіональному рівні не менше значення має Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини: Конвенція про права людини та біомедицину від 04.04.1997 року.

Вона містить декілька важливих приписів, які покликані захистити людину та її нащадків від протиправних втручань на генетичному рівні, а саме:

- заборону будь-якої форми дискримінації особи за ознакою її генетичної спадковості;

- тести, які прогношують генетичні захворювання або які дозволяють визначити особу як носія гена, що відповідає за захворювання, чи виявити генетичну схильність чи сприйнятливність до того чи іншого захворювання, можуть проводитися тільки в інтересах здоров'я або для наукових досліджень, пов'язаних із інтересами здоров'я, та з урахуванням відповідних консультацій спеціаліста-генетика;

- втручання з метою видозміни геному людини може здійснюватися лише у профілактичних, діагностичних або лікувальних цілях і тільки якщо воно не має на меті внести будь-яку видозміну у геном нащадків;

- використання медичних репродуктивних технологій з метою селекції статі майбутньої дитини не дозволяється, за винятком випадків, коли необхідно уникнути серйозного спадкового захворювання, пов'язаного зі статтю;

- заборону створення людських ембріонів для дослідних цілей;

- необхідність забезпечення належного захисту ембріона *in vitro*;

- тощо [10].

Вагому роль у гарантуванні захисту прав людини у репродуктивній сфері мають міжнародні інституції, такі як Організація Об'єднаних Націй з її спеціалізованими установами, зокрема Всесвітньою організацією охорони здоров'я, ЮНЕСКО, ЮНІСЕФ, а також Комітетом з прав людини ООН.

На Всесвітню організацію охорони здоров'я як спеціалізовану інституцію ООН у сфері охорони здоров'я покладено виняткову відповідальність щодо впровадження права на репродуктивне здоров'я шляхом координування діяльності уповноважених органів на міжнародній арені.

З метою виконання покладених цілей та завдань ця міжнародна організація реалізує різні програми із захисту репродуктивних прав та репродуктивного здоров'я, у тому числі щодо: здоров'я матерів, новонароджених, дітей та підлітків; статевого та репродуктивного здоров'я; людської геноміки у всесвітній системі охорони здоров'я тощо.

Загальною декларацією про геном людини і права людини 1997 року на ЮНЕСКО покладено обов'язок заохочувати й розвивати дослідження етичних проблем і вживати відповідних заходів у зв'язку з наслідками науково-технічного прогресу у сферах біології та генетики в рамках дотримання прав людини і основних свобод [9].

Під егідою ЮНЕСКО ухвалені Загальна декларація про геном людини та права людини 1997 року та Міжнародна декларація про генетичні дані людини 2003 року, інші міжнародні документи.

Крім того, кожна міжнародна регіональна система створила власну систему гарантування і захисту прав людини. Наприклад, у Європі значне місце в цій системі посідає Рада Європи, Комітет міністрів Ради Європи тощо; в Північній та Південній Америках – Міжамериканська комісія з прав людини та ін.

Так, Радою Європи значну увагу зосереджено на питаннях біоетики, а також геному людини. Серед іншого, нею прийнято низку документів відносно людського геному, клонування, створення біобанків, статусу ембріону та плоду, використання допоміжних репродуктивних технологій на умовах *in-vitro* тощо.

Міжамериканською комісією порушувалися такі питання, як примусова стерилізація (*María Mamerita Mestanza Chávez v Peru and IV v Bolivia*); відмова у проведенні абортів, дозволеного законом (*Paulina del Carmen Ramírez Jacinto v México*); заборона практики *in vitro* запліднення (*Ana Victoria Sanchez Villalobos y otros v Costa Rica, Artavia Murillo et al v. Costa Rica*) та інші [8, с. 140–141].

Однак найсуттєвішим є вплив міжнародних судових інстанцій, таких як Європейський Суд з прав людини, Міжамериканський суд з прав людини, Африканський Суд з прав людини та народів. Національні законодавства зобов'язані створювати механізми, які б гарантували можливість захисту своїх прав у міжнародних судових інстанціях.

Серед суб'єктів забезпечення права людини на репродуктивне відтворення особливе значення мають недержавні організації, вплив яких на відносини, що складаються у сфері охорони репродуктивного здоров'я, є невіддільним атрибутом громадянського суспільства. Значний інституційний вплив на впровадження методики лікування безпліддя за допомогою репродуктивних технологій, захист прав пацієнтів під час лікування безпліддя здійснює Всесвітня медична асоціація. Нею прийнято низку декларацій, положень та інших документів щодо запліднення *in vitro*, медичного абортів, планування сім'ї, використання контрацепції, генетичної інженерії тощо.

Висновки. Декларуючи право людини на репродуктивний вибір, натепер не можна стверджувати, що остаточно сформовані механізми його гарантій і захисту. Переважно це пов'язано із занадто загальним і формальним визначенням цього права у національних законодавствах, особливо в тих, в яких відсутні спеціалізовані законодавчі акти, що призводить до появи досить абстрактних норм, які його повинні забезпечити.

Наведене характерне і для України, в якій немає спеціального законодавчого акту, що регламентує реалізацію людиною права на репродуктивне відтворення та пов'язаних з ним репродуктивних прав, застосування допоміжних репродуктивних технологій. При цьому інституційні форми захи-

сту нездатні забезпечити дієву охорону та захист цього фундаментального права за відсутності належного нормативного забезпечення.

Вищезазначене вимагає переосмислення прав людини у репродуктивній сфері, закріплення права людини на репродуктивне відтворення як фундаментального, створення реальних гарантій його реалізації та захисту, у тому числі шляхом встановлення відповідальності за порушення цього права.

Література:

1. Пархоменко Н.М. Гарантії реалізації прав і свобод людини і громадянина: проблеми сутності та змісту. *Правова держава: Щорічник наукових праць*. 2010. Вип. 21. С. 130–137.
2. Венедіктова І. Реалізація і захист інтересів осіб у репродуктивних правовідносинах. *Юридична Україна*. 2012. № 11. С. 46–50.
3. Мацькевич М.М. Класифікація гарантій конституційних культурних прав і свобод людини та громадянина в Україні. *Юридичний вісник*. 2014. № 3. С. 60–65.
4. Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 18.12.1979. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207 (дата звернення 18.04.2019).
5. О репродуктивном здоровье: Закон Республики Молдова от 15.06.2012 № 138. URL: <http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=344838 &lang=2> (дата звернення: 11.06.2019).
6. Витрук Н.В. Общая теория правового положения личности : монография. Москва : Норма, 2017. 448 с.
7. Соловьев Е.Г. Репродуктивные права как элементы конституционных прав и свобод человека и гражданина : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Государственное образовательное учреждение высшего профессионального образования филиал «Московского государственного открытого университета» в г. Кропоткине. Владикавказ, 2010. 182 с.
8. Ксьондзик К.В. Становлення договірних та інституційних засад міжнародно-правового захисту соматичних та репродуктивних прав людини : дис. ... к-та юрид. наук : 12.00.11 / Київський національний університет ім. Т. Шевченка. Київ, 2017. 204 с.
9. Загальна декларація про геном людини і права людини від 11.11.1997. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_575 (дата звернення 05.06.2019).
10. Конвенція Ради Європи про захист прав та гідності людини у зв'язку з використанням досягнень біології та медицини від 04.04.1997. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_334 (дата звернення 15.04.2019).

Checherskiy V. International legal warranties of human rights for reproductive procreation

Summary. Recognition of the fact that the right to reproductive procreation acquires the fundamental rights of a human being will make a significant conclusion about the possibility of its international legal protection. This, in turn, will point to the international recognition of reproductive rights and their safeguarding through supranational legal

mechanisms. Having set a certain standard, the world community will be able to present it to any country.

The development of reproductive technologies, the emergence of new methods of artificial insemination, cloning, post-mortem reproduction could not leave aside the need for their legal regulation, including the international level.

The article focuses on the international guarantee of human rights to reproductive procreation and related reproductive rights. The genesis of the world community's perception of these rights and the tendency of constantly expanding their content have been investigated. The legal guarantees are classified and their relationship is emphasized.

Particular attention was paid to the supranational protection of human rights in the field of reproduction, the creation of regulatory and institutional mechanisms for guaranteeing this right. The important role of United Nations, international courts and institutions, the World Health Organization in the development of legal policy in the reproductive field has been revealed.

The role of the researched issue of international non-governmental organizations, in particular the World Medical Association, is emphasized.

The international regulation of such controversial issues as cloning, editing of the human genome is highlighted separately.

Conclusions were made about the need to improve the guarantee and protection of the fundamental human right to reproductive procreation, including by providing for specific sanctions for its violation.

Key words: human rights, natural rights, right to continue of the genus, reproductive rights, international regulation of human rights.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

УДК 341

DOI <https://doi.org/10.32841/ILA.2019.22.04>

ДАНИЛЬЧЕНКО О. С.,
аспірант кафедри міжнародного права
Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ДО 70-РІЧЧЯ ПРОГОЛОШЕННЯ КИТАЙСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ: ПІДХОДИ КИТАЙСЬКОЇ ДОКТРИНИ ДО ПРОБЛЕМАТИКИ СУЧАСНОГО РОЗВИТКУ ГАЛУЗЕЙ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Анотація. У роботі досліджується підхід Китаю до проблематики сучасного розвитку окремих галузей міжнародного права. Сьогодні Китай активно прагне брати участь у розробці галузей міжнародного права, що регулюють відносини суб'єктів міжнародного права у космічному просторі, Світовому океані, навколишньому середовищі, кіберпросторі, у сферах культури, науки, освіти, охорони здоров'я, інтелектуальної власності, прав людини, вирішення міжнародних спорів, економічної дипломатії тощо. Правила гри у цих галузях знаходяться на стадії розробки і проходження апробації, тому Китай робить ставку на те, що його голос буде почутий, а головне, врахований. Вважаємо, що у перспективі Китай все частіше буде намагатися використовувати міжнародне право, а особливо нові його галузі, як інструмент «м'якої сили» для зміцнення і просування власних позицій та інтересів на міжнародній арені, а також відстоювати пріоритет міжнародного права задля забезпечення стабільності та безпеки запропонованих ним зовнішньополітичних ініціатив.

На нашу думку, тема взаємодії КНР і міжнародного права є досить актуальною для вивчення. Вдосконалення системи міжнародного права неможливе без участі Китаю як глобальної держави, для чого необхідно розуміти основи його міжнародно-правової діяльності. Дослідження у цьому напрямку будуть тривати, оскільки розуміння особливостей китайської доктрини міжнародного права дасть змогу з'ясувати міжнародно-правове підґрунтя зовнішньополітичної діяльності Китаю, а також прогнозувати його подальші кроки на міжнародній арені.

Ключові слова: система міжнародного права, традиційні та нові галузі міжнародного права, зовнішньополітичні стратегії Китаю, ініціатива «Один пояс, один шлях, одне коло», міжнародно-правова доктрина Китаю, міжнародний правопорядок.

Постановка проблеми. Китайська Народна Республіка, яка у 2019 році святкує 70-ту річницю проголошення (中华人民共和国成立七十周年庆典), є одним із найбільш впливових і важливих учасників на міжнародній арені. Утворилась ситуація, коли без КНР не обходяться під час вирішення глобальних політичних, економічних і гуманітарних проблем. Виступи Голови КНР Сі Цзіньпіна в Давосі та Женеві 2017 року свідчать про те, що Китай заслуговує на більш сильний та шанований голос у дискусіях про майбутнє міжнародної спільноти та готовий брати на себе глобальну відповідальність і здійснювати вплив на важливі події світової політики, що співвідноситься з його статусом та могутністю, як другою економікою світу. Виходячи з того факту, що ця держава здатна пропонувати масштабні зовнішньополітичні ініціативи загальносвітового значення, які отримують широку міжнародну підтримку, враховувати виклики, що виникають під час їх реалізації, та осмислювати свою унікальну роль у підтриманні існуючого міжнародного правопорядку, стає очевидною актуальність вивчення доктринальних міжнародно-правових поглядів представників Китайської Народної Республіки.

Виклад основного матеріалу. КНР уже тривалий час приймає активну участь у підтримці функціонування системи міжнародного права, однак у західних державах увага до її позиції стосовно основних понять традиційних галузей, а також щодо поглядів на формування нових галузей і розуміння принципів міжнародного права стала зростати порівняно нещодавно. На жаль, необхідно констатувати, що найчастіше це відбувається не у зв'язку з прагненням побачити цілісну картину китайської доктрини міжнародного права та зрозуміти її особливий взаємозв'язок із зовнішньополітичною стратегією, а з метою необгрунтованої критики розуміння тих чи інших явищ у КНР, що врешті призводить до сприйняття сучасного Китаю як чогось іншого, чужого і навіть завідомо ворожого суб'єкта міжнародних відносин.

Водночас специфіка підходу до міжнародного права КНР зазвичай не вкладається у західні стереотипи і передбачає вивчення, серед іншого, зовнішньополітичної та історико-культурної традиції цієї країни.

Реакція західного світу на формування системи соціального кредиту (社会信用体系) у КНР – один із останніх прикладів такого відношення. Журналісти, політологи, соціологи та юристи у своїх численних публікаціях, присвячених даній проблематиці, послуговуються вже стандартними у цьому випадку висловами («цифровий дракон», «цифрова диктатура», «суспільство тотального контролю», «китайська система визначення цінності людей» тощо), оминаючи своєю увагою специфіку розуміння прав людини у КНР, а також те, що певні інструменти, якими наразі користуються у сучасному Китаї для реалізації системи соціального кредиту, є в арсеналі засобів забезпечення інформаційної безпеки у багатьох демократичних країнах світу.

У цьому контексті варто зазначити, що джерелом суттєвих протиріч між КНР і західним світом у правозахисній тематиці є недостатнє розу-

міння західними країнами специфіки прав людини у Китаї, пов'язаної з розвитком всієї китайської цивілізації, її історії, культури, філософії та інших сфер життя китайського суспільства. Саме система соціального кредиту є показовим прикладом того, що історично розуміння ролі людини в суспільстві та її прав у Піднебесній сягає своїм корінням принципів, сформованих ще у Стародавньому Китаї (поєднання ідей легістів, конфуціанських цінностей, а також державної системи спостережень, яка складалася у державі століттями). І такі приклади не є поодинокими.

Така ситуація, на думку багатьох як китайських, так і іноземних фахівців, має наступне пояснення: Китай не відіграв значної ролі у створенні сучасного міжнародного правопорядку. «Цивілізовані» держави XIX – XX ст., проголошуючи принцип суверенної рівності держав одним з основних принципів міжнародного права, не рахувалися з суверенітетом Китаю. Вторгнення на територію іноземних армій, нерівноправні договори, «консульська юрисдикція», нелегальне вивезення цінностей, нав'язані війни, окупація – все це для сучасного Китаю було і залишається «століттям приниження» (період з 1840 до 1949 року), що перешкоджало йому повноцінно відстоювати власні національні інтереси. Це був той період, коли західні держави зруйнували китайську концепцію міжнародного світопорядку.

Невизнання КНР суб'єктом міжнародного права (з 1949 і аж до 1971 року) і як наслідок – відсутність представництва КНР в ООН сприяли тому, що Китай був відсторонений практично від усіх міжнародних правотворчих процесів. Показовим у цьому плані було те, що КНР, як і ряд інших соціалістичних держав (Німецька Демократична Республіка, Корейська Народно-Демократична Республіка, Монгольська Народна Республіка, Демократична Республіка В'єтнам) не були запрошені на Женевську конференцію ООН з морського права 1958 р. Навіть більше, в усі чотири Конвенції з морського права було включено положення про те, що учасниками цих Конвенцій можуть бути тільки держави – члени ООН та її спеціалізованих установ, а також держави, запрошені Генеральною Асамблеєю брати участь у Конвенціях [1, с. 344].

Такий стан справ безпосередньо вплинув не тільки на позицію КНР на III Конференції ООН з морського права (1973–1982 рр.), а й в цілому на її ставлення до міжнародного права, яке часто характеризується західними науковцями як недовіра КНР до міжнародного права. Крім того, в західних державах часто лунають думки про те, що сучасний Китай намагається кинути виклик існуючому міжнародному правопорядку. Важливо зрозуміти, що після закінчення Другої світової війни Китай не займав позицію і не створював умов, щоб навмисно опинитися поза міжнародним правом. Незважаючи на те, що КНР не займала свого місця в ООН, вона підтримувала цілі та принципи Статуту ООН [2, с. 2], відобразивши та вдосконаливши їх у запропонованих «п'яти принципах мирного співіснування» (和平共处五项原则).

За словами самих китайських юристів-міжнародників, історичне значення виникнення «п'яти принципів» полягає у тому, що вони заклали міцний юридичний фундамент зовнішньої політики КНР (концепція «мирного розвитку» Китаю, ініціатива «Економічного поясу Шовкового шляху» і «Морського Шовкового шляху XXI ст.» реалізуються саме на основі цих принципів), а також стали першою спробою кодифікації принципів міжнародного права після Статуту ООН та основою для Декларації принципів міжнародного права 1970 року [3, с. 12].

Вартим уваги є підхід китайської міжнародно-правової доктрини до окремих принципових питань, зокрема проблематики розвитку галузей міжнародного права. Очевидно, що традиційні галузі міжнародного права, серед яких найбільшу увагу китайських фахівців завжди привертало міжнародне морське право, з самого початку формувалися за правилами, встановленими переважно західними державами, та функціонували в основному в їх інтересах. Однак не можна заперечувати той факт, що китайська цивілізація створила окрему, дещо відмінну від західної, регіональну підсистему міжнародного права.

Так, Китай вже кілька тисячоліть має свою особливу систему поглядів на концепцію права, у тому числі міжнародного, свою правову свідомість, що не може не відображатися на його тлумаченні міжнародно-правових норм і правозастосовній практиці на глобальному рівні, своє бачення сучасних проблем людства і шляхів їх вирішення, своє розуміння того, як слід вести діалог зі світом. Зауважимо, що сучасна КНР – це рішучий і самовпевнений гравець на міжнародній шахівниці. Не враховувати це все і недооцінювати роль Китаю як могутньої держави-цивілізації – виглядає як мінімум абсурдно і недалекоглядно.

Цілеспрямованість, гнучкість, ретельність, прагматичність, стратегічне довгострокове планування – так можна охарактеризувати діяльність китайських юристів-міжнародників, у якій дивним чином поєднуються традиційне і сучасне бачення китайським керівництвом світу і місця, яке сучасний Китай наполегливо завойовує у ньому. Найбільш істотним є те, що навіть у складні для КНР часи керівники держави ніколи офіційно не відмовлялися від минулих теоретичних розробок і висновків своїх фахівців у сфері міжнародного права. Для них надзвичайно важливим було створити враження про незмінність і наступництво політики Китаю, власну принциповість і послідовність.

І така наполегливість дає свої результати. Після прийняття Резолюції Генеральної Асамблеї ООН 2758 «Відновлення законних прав Китайської Народної Республіки в Організації Об'єднаних Націй» 1971 року міжнародно-правова позиція КНР найбільш яскраво виявилася у сфері міжнародного морського права. Хоча міжнародне морське право, як окрема галузь, існує дуже давно і належить до так званих традиційних класичних галузей міжнародного права, враховуючи активізацію морської діяльності Китаю, а також значний інтерес Пекіна до питань морського права, ми не можемо оминати своєю увагою це питання.

Концепція Морського шовкового шляху (海上丝绸之路), Стратегія «перлинової нитки» (一串珍珠) з потужною хвилею інвестицій у портову інфраструктуру багатьох країн, інтенсивний розвиток прісноводної і морської аквакультури, рішучі дії, спрямовані на утвердження прав КНР на території у Південно-китайському та Східно-китайському морях, активна участь у діяльності міжнародного співтовариства з освоєння та використання ресурсів морського дна – далеко не повний перелік заходів КНР, які підтверджують, що морська сфера займає важливе місце в процесі геополітичної трансформації цієї держави.

Поки політики, науковці, ділові кола та представники ЗМІ різних країн світу намагаються напрацювати свою позицію та оцінити перспективи співробітництва з КНР у сфері реалізації конкретних проектів, зокрема Ініціативи «Одного поясу, одного шляху», Китай уже давно розглядає його як «Один пояс, один шлях, одне коло» (一带一路一圈), підкреслюючи тим самим, що Арктика і Північний морський шлях є важливими компонентами даної ініціативи (відповідно до документу, опублікованого у 2017 році Комісією з національного розвитку і реформ КНР і Державним океанологічним управлінням КНР, під назвою “Vision for Maritime Cooperation under the Belt and Road Initiative” (一带一路建设海上合作设想) КНР офіційно включає Арктику в цю ініціативу). «Стратегія Пекіна не обмежується «поясом» і «шляхом», – вважає професор університету Цінхуа Лі Сігуан. – Проект слід перейменувати в «Один пояс, один шлях, одне коло». Коло у його назві це, звичайно ж, Полярне коло» [4]. Передбачено, що між державами Морського шовкового шляху встановлюється «всеохоплююче, багаторівневе і багатоцільове партнерство», в рамках якого міжнародно-правове співробітництво Китаю з арктичними державами зосереджене на питаннях участі КНР у роботі Арктичної ради, охорони навколишнього середовища, наукових дослідженнях і судноплавстві у Північному Льодовитому океані. Цікаво, що серед засобів здійснення арктичної політики є пропозиції КНР щодо запровадження у міжнародну практику статусу “near Arctic State” (近北极国家), видання Міністерством транспорту КНР у 2014 році Керівництва для китайського судноплавства по Північному морському шляху, публікація Державною Радою КНР у 2018 році Білої книги про арктичну політику країни (“中国的北极政策”白皮书), введення Китаєм своїх найменувань в Арктиці тощо [5, с. 19–21].

На додаток до вищезазначеного, інтерес до міжнародного морського права проявляється і в активізації діяльності Китаю у Міжнародній морській організації. Зокрема, у грудні 2017 року Асамблея ІМО обрала новий склад Ради організації на дворічний період 2018–2019 рр., до складу якої увійшла і КНР [6], яка активно готує пропозиції для переговорів з найбільш нагальних питань у сфері міжнародного морського права (наприклад, по скороченню викидів парникових газів від судноплавства [7]).

Хорошою новиною стала і ратифікація КНР у 2015 році Конвенції про працю в морському судноплавстві. Зазначимо, що Китай нерідко

обвинувачують у тому, що він, в гонитві за індустріальним розвитком, зневажає правами людини у сфері праці. Водночас конкуренція у китайському бізнесі не вважається достатньо прозорою. Ратифікація зазначеної Конвенції та її виконання – гарний спосіб доказати світу, що він двічі неправий [8].

Сьогодні Китай активно прагне брати участь у подальшому формуванні галузей, що регулюють відносини суб'єктів міжнародного права у космічному просторі, навколишньому середовищі, кібернетичному просторі, у сферах культури, науки, освіти, охорони здоров'я, інтелектуальної власності, прав людини, вирішення міжнародних спорів, економічної дипломатії тощо. «Правила гри» у цих галузях знаходяться на стадії подальшої розробки і проходження апробації, тому КНР робить ставку на те, що її голос буде почутий, а головне, врахований [9]. З цього приводу полярний дослідник з університету Тунцзі у Шанхаї Ван Чуансін стверджує: «Полярні райони разом з океанами, Інтернетом і космосом стали новими стратегічними сферами, в яких Пекін бачить майбутнє країни» [4]. «Китай прагне відіграти провідну роль у розробці «правил гри» у нових сферах, тому що традиційні уже захоплені і поділені старими державами», – зазначає професор міжнародних відносин університету Ренмін Цзінь Цаньжун [4].

Вважаємо, що у перспективі сучасний Китай все частіше буде намагатися використовувати міжнародне право, а особливо окремі галузі, як інструмент «м'якої сили» для зміцнення і просування власних позицій та інтересів на міжнародній арені, а також відстоювати пріоритет міжнародного права задля забезпечення стабільності та безпеки запропонованих ним зовнішньополітичних ініціатив.

Розглянемо детальніше діяльність КНР у напрямі розвитку окремих галузей міжнародного права. Зокрема, бачення китайськими фахівцями з міжнародного права перспектив розвитку окремих галузей, і як приклад візьмемо міжнародне космічне право, сферу культури, освіти і науки, міжнародне право охорони здоров'я та міжнародне право інтелектуальної власності.

Безперечно, китайська космічна програма – одна з найбільш потужних та масштабних у світі. Науково-технічні досягнення останніх десятиліть знаменували якісний прорив у цій сфері і поставили КНР в один ряд з провідними державами світу. Певний внесок у розвиток ракетної програми КНР здійснило і співробітництво з Україною. У 2017 році Китайське національне космічне управління придбало у Конструкторського бюро «Південне» технологію створення «Блоку Е», розробленого у складі місячного ракетно-космічного комплексу Н1-Л3 [10]. Українські космічні розробки становлять неабиякий інтерес для китайської сторони та можуть сприяти успішній реалізації Місячної програми КНР.

Відповідним є й інтерес КНР до міжнародного космічного права. Загалом можна сказати, що позиція Китаю у питанні міжнародного космічного права знаходить свій прояв у наступних аспектах. По-перше, міжнародні космічні договори в рамках ООН та інших міжнародних організацій безпо-

середньо стимулюють розвиток та вдосконалення китайського космічного законодавства. Водночас китайський уряд активізував роботу з розробки національних нормативних актів у важливій та актуальній сфері контролю над збільшенням кількості космічного сміття і захисту космічного середовища, а також щодо захисту прав інтелектуальної власності у космосі і комерційної космічної діяльності [11].

По-друге, Китай активно висуває пропозиції на міжнародній арені щодо майбутніх перспективних напрямів космічної діяльності держав. Приміром, відповідно до Білої книги «Космічна діяльність Китаю у 2016 році» («中国的航天”白皮书) одним із векторів міжнародного співробітництва буде будівництво інформаційного коридору в космосі, яким будуть охоплені країни уздовж Економічного поясу і Морського шовкового шляху; це включатиме спільну розробку супутників, призначених для спостереження за Землею, телекомунікаційного зв'язку, радіомовлення і навігації тощо [12]. Як приклад можна також зазначити те, що з 2011 року на переговорах з роззброєння в рамках ООН китайський уряд постійно виступає за прийняття міжнародно-правового акту щодо запобігання мілітаризації космосу. У 2017 році офіційний представник МЗС КНР Лу Кан, коментуючи слова президента США Дональда Трампа про можливість використання космосу у військовій сфері, зазначив, що китайська сторона сподівається на те, що всі члени міжнародного співтовариства зможуть дійти консенсусу і якнайшвидше розпочнуть переговори щодо укладення договору про заборону мілітаризації космічного простору [13].

Сьогодні, напевно, головним проектом Космічної програми КНР є створення багатомодульної космічної станції, який, однак, може стати і міжнародним. Цього року постійний представник КНР під час відділення ООН у Відні Ши Джунцзюнь заявив, що Китай запрошує до співробітництва зі спільного використання майбутньої станції всі держави – члени ООН. «Китайська космічна станція належить не тільки Китаю <...> всі країни можуть співпрацювати на рівних умовах», – зазначив він [14]. При цьому можна припустити, що з 2024 року фактично тільки Китай зможе забезпечувати постійну присутність людини на орбіті, тоді як Росія і США до зазначеного періоду (з можливим продовженням до 2027 року) планують вийти із проекту Міжнародної космічної станції. Цей напрям потребуватиме нових міжнародних угод.

Іншим важливим напрямом міжнародно-правової діяльності Китаю є культура, освіта та наука. Насамперед тут необхідно згадати про співпрацю КНР та ЮНЕСКО. Як і у випадку з багатьма іншими міжнародними організаціями, Китай і в ЮНЕСКО намагається реалізовувати свою глобальну відповідальність та здійснювати свій вагомий внесок у налагодження взаєморозуміння між країнами. Підтвердженням цьому є неабиякий інтерес Сі Цзіньпіна до діяльності цієї організації. Голова КНР неодноразово зустрічався з Генеральним директором ЮНЕСКО на різних міжнародних майданчиках. Серед останніх – зустріч у 2018 році з Одрі Азулай у Пекіні.

За її словами, сучасний Китай має намір здійснити ще більший внесок у розвиток діалогу цивілізацій. При цьому ЮНЕСКО, будучи найбільшою організацією інтелектуального співробітництва держав у світі, може зіграти важливу роль у створенні спільноти єдиного майбутнього для людства, якого так прагне Китай [15].

На практиці такі наміри виявляються у тому, що представники КНР регулярно представлені у керівних органах організації; Китай продовжує активну роботу з подачі заявок в ЮНЕСКО на визнання китайської спадщини світовою (2016 року подано заявку на визнання Морського шовкового шляху світовою спадщиною людства); за кількістю включених у список ЮНЕСКО об'єктів нематеріальної культурної спадщини Китай займає перше місце у світі; КНР поступово ратифікує міжнародні конвенції ЮНЕСКО та вдосконалює власне законодавство, особливо посилюючи правову охорону об'єктів культурної спадщини.

Не можна не згадати і про останню китайську тенденцію у сфері мистецтва. Зокрема, сьогодні у Китаї відбувається відродження справи приватних колекціонерів та аукціонного ринку мистецтва. Коли на початку 90-х років у Пекіні та Шанхаї стали проводити перші аукціони з торгівлі предметами китайського мистецтва, серед покупців було 50–60% іноземців і тільки 40-50% китайців. Зараз ситуація кардинально змінилася: 70% покупців – це громадяни КНР і тільки близько 30% – іноземці [16, с. 174]. Окрім того, Китай активно працює у напрямку повернення предметів мистецтва на батьківщину. За оцінками уряду КНР, з 1840 року з країни вивезли понад 10 мільйонів предметів мистецтва та антикваріату; більшість з них були викрадені під час «століття приниження» [17]. Повернення цих цінностей – справа національної честі та питання історичної пам'яті для Китаю. І не останню роль у цьому питанні відіграє міжнародне право.

Багато фахівців погоджуються, що вже неодноразово згадана нами ініціатива «Один пояс, один шлях» – це не тільки економічний пояс, але і культурний. Цю думку чітко підтвердив Голова КНР Сі Цзіньпін у 2017 році на Форумі високого рівня для обговорення ініціативи, заявивши, що починаючи з 2013 року держави просували «дух Шовкового шляху», розширювали співробітництво у науці, освіті, культурі, охороні здоров'я, підтримували обміни між народами, створювали для проекту міцний фундамент у суспільній думці, зміцнювали його соціальну базу. Розвиток гуманітарного виміру ініціативи втілено у тезі про її перетворення на «шлях цивілізації», для чого потрібно просувати взаємне розуміння, взаємну повагу і взаємну довіру між усіма країнами [18, с. 53]. Такий підхід відкриває широкий шлях для укладення численних міжнародних угод.

Продовжуючи тему Шовкового шляху, наголосимо, що навіть порівняти «Один пояс, один шлях» поки немає з чим: ініціативи однієї країни рідко охоплюють близько 80 країн, рідко поєднують у собі засоби економічної дипломатії та глобальну систему цінностей для ведення успішного діалогу зі світом. Виходячи з цього, запропонований КНР проект стає май-

данчиком вдосконалення міжнародного права, підвищення його авторитету, зміцнення у міжнародних відносинах режиму законності, стимулом для реформування національного законодавства. Лінь Гопін, віце-президент Шанхайської правової асоціації, зазначив, що сутність ініціативи «Один пояс, один шлях» – це не просто стратегія економічного розвитку, а й стратегія розвитку права, необхідність сформувати уявлення про Китай як про велику державу з верховенством права [19].

Питання міжнародного права охорони здоров'я також знаходяться у центрі уваги китайського уряду. Читаючи лекцію у Китайській академії управління у Пекіні у 2016 році, Генеральний директор ВООЗ Маргарет Чен наголосила на зростаючому внеску Китаю в міжнародну охорону здоров'я (успішна дальність китайських медичних бригад в Африці; створення Фонду для надання підтримки найменш розвиненим країнам у контексті Порядку денного у сфері сталого розвитку на період до 2030 року). За її словами, ініціатива «Один пояс, один шлях» має значний потенціал у цій сфері і може бути розширена до питань більш широкого співробітництва [20].

Справді, по мірі реалізації ініціативи Китай створив у країнах вздовж Шляху 16 центрів із просування традиційної китайської медицини, послуги яких затребувані серед місцевих мешканців. Традиційна китайська медицина є важливим складником гуманітарних зв'язків між Китаєм та іншими країнами і культурних обмінів між Сходом і Заходом [21]. Згідно з інформацією ВООЗ, її методи визнаються і використовуються у 103 країнах – членах організації. У 29 з них є спеціальна законодавча база для розвитку цього напрямку, а ще 18 країн включили традиційну китайську медицину в систему медичного страхування. Крім того, Китай підписав 86 міжнародних угод щодо співробітництва у цій галузі. Таким чином, можна говорити про те, що традиційна китайська медицина поступово стає частиною світової системи охорони здоров'я [22].

У КНР є розуміння того, що одним із головних показників цивілізованого суспільства є не тільки рівень розвитку науки, культури, медицини, техніки, а й наявність відповідних умов, за яких вищезазначені сфери можуть успішно розвиватися, включаючи насамперед необхідний правовий захист інтелектуальної власності. За минулі тисячоліття китайські видатні вчені, винахідники, літератори і художники своїми блискучими інтелектуальними досягненнями здійснили неоціненний внесок у розвиток і прогрес людства, але тривалий час про це замовчувалось. І сьогодні, згідно зі статистичними даними ВОІВ, КНР є рекордсменом з поданих заявок на патенти. Внаслідок цього Китай завжди активно просував роботу з охорони прав інтелектуальної власності. Незмінно дотримуючись відповідних міжнародних правил, він з урахуванням своїх реалій визначає відповідний рівень захисту інтелектуальної власності [23]. Беручи це до уваги, а також культурно-історичний контекст країни (конфуціанські цінності, філософію китайців щодо копіювання чужої праці тощо), така велика держава

не може красти об'єкти інтелектуальної власності, як її постійно обвинувачують у цьому США, а тільки запозичувати, наслідувати, копіювати та вдосконалювати технології провідних держав світу. Крім того, правила СОТ дозволяють китайським компаніям вимагати передачу технологій від своїх іноземних партнерів на комерційній і добровільній основі. Отже, факт залишається фактом: іноземні підприємства, у тому числі американські, розташовані на території Китаю, отримали величезну вигоду від своїх інвестицій в цю країну.

З кожним роком Китай докладає все більших зусиль для охорони прав інтелектуальної власності і досяг значного прогресу у цій галузі. На конференції Боаоського азіатського форуму 2018 року Сі Цзіньпін заявив про те, що Китай запровадить жорсткіший захист прав інтелектуальної власності, сподіваючись, що й уряди інших держав посилять захист прав інтелектуальної власності китайських підприємств [24].

За відносно короткий проміжок часу КНР пройшла шлях, на який розвиненим державам зазвичай потрібні були десятки і навіть сотні років. Однак уряд КНР цілком усвідомлює, що у такій величезній країні, що розвивається, з її мільярдним населенням створити закінчену досконалу систему охорони прав інтелектуальної власності – справа не одного дня. У цьому плані КНР належить ще вирішити певні завдання. Проте, як зазначила вже згадана нами Маргарет Чен: «У ВООЗ сформувалася впевненість: якщо Китай вирішить що-небудь зробити, він це зробить» [20]. Справедливість цих слів, очевидно, стосується будь-якої сфери міжнародно-правової діяльності Китаю.

Висновки. Такими сьогодні постають погляди китайської доктрини міжнародного права на провідні міжнародно-правові галузі. Проведене дослідження дозволяє дійти висновку, що тема подальшого розвитку галузей міжнародного права, з урахуванням позиції та ініціатив КНР, є досить актуальною для вивчення.

Вдосконалення системи міжнародного права неможливе без участі сучасного Китаю як держави-цивілізації, для чого необхідно розуміти засади його міжнародно-правової діяльності. У форматі статті навряд чи можливо вичерпно охарактеризувати підхід КНР до усіх галузей міжнародного права, норми та принципи яких продовжують формуватися міжнародним співтовариством, та її співробітництво з відповідними спеціалізованими установами ООН. Однак описані нами окремі аспекти діяльності Китаю у галузях міжнародного морського права, міжнародного космічного права, права інтелектуальної власності, а також у сферах культури, міжнародної охорони здоров'я та економічної дипломатії є найбільш актуальними та перспективними.

Такий аналіз дозволяє нам не тільки розуміти процеси і мотиви прийняття зовнішньополітичних рішень даної держави, міжнародно-правові аспекти глобальної Ініціативи Китаю «Один пояс, один шлях, одне коло», але і прогнозувати, як будуть розвиватися нові галузі

міжнародного права і вибудовуватися відносини між сучасним Китаєм та рештою світу.

Література:

1. Молодцов С.В. Кодификация и дальнейшее развитие международного морского права. *Советский ежегодник международного права*. 1958. С. 327–345.
2. Xue Hanqin International Law Summary China and International Law: 60 Years in Review. Chatham House, 2013. 7 p.
3. Сюй Чжанхуэй Китайская доктрина основных принципов международного права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. Москва, 1994. 25 с.
4. Китай в Арктике URL: <https://easaily.com/ru/news/2018/02/03/kitay-v-arktike-povaya-holodnaya-voyna> (дата звернення: 01.09.2018).
5. Киенко Е.В. Международно-правовая характеристика арктической политики Китая. *Московский журнал международного права*. 2017. № 3. С. 18-30.
6. Ассамблея ІМО избрала новый состав Совета организации URL: <http://seafarers.com.ua/new-40-member-council-of-imo/13711/> (дата звернення: 01.09.2018).
7. Страны ІМО готовят предложения к переговорам URL: <https://moryakukrainy.livejournal.com/4317252.html> (дата звернення: 01.09.2018).
8. Революция сознания: Китай ратифицировал МЛС 2006 URL: <http://seafarers.com.ua/china-ratifies-mlc-2006/5865/> (дата звернення: 01.09.2018).
9. China Paves Its Way in New Areas of International Law URL: <https://www.chathamhouse.org/expert/comment/china-paves-its-way-new-areas-international-law> (дата звернення: 02.09.2018).
10. Україна продала Китаю унікальні місячні технології URL: <https://phoneinfo8.info/u-rosiyi-vvazhayut-shho-natsionalisty-tyagny-boka-yedy-ni-hto-by-ty-met-sya-za-nezalezhnu-ukrayinu-do-ostann-oyi-lyudy-ny/> (дата звернення: 03.09.2018).
11. Ань Лань Китайское космическое право. *Новости космонавтики*. 2011. № 2. URL: <http://novosti-kosmonavtiki.ru/mag/2011/106/2186/> (дата звернення: 03.09.2018).
12. Китай построит космический информационный коридор со странами вдоль «Пояса и пути» – Белая книга URL: http://russian.news.cn/2016-12/27/c_135936495_2.htm (дата звернення: 03.09.2018).
13. Китай выступил против милитаризации космического пространства URL: <https://ria.ru/science/20171212/1510720050.html> (дата звернення: 03.09.2018).
14. China just invited the world to its space station URL: <https://arstechnica.com/science/2018/05/china-just-invited-the-world-to-its-space-station/> (дата звернення: 03.09.2018).
15. Китай намерен внести еще больший вклад в развитие диалога цивилизаций и прогресс. URL: <https://regnum.ru/news/cultura/2449130.html> (дата звернення: 03.09.2018).
16. Чжан Вэньси Покупатели китайского искусства. *Международный научно-исследовательский журнал*. 2016. № 10. С. 174–176.
17. С 19 века европейцы похитили из Китая миллионы предметов искусствае. URL: <https://life.informator.news/s-19-veka-evropejtsy-pohytyly-yz-kytaya-mylyonyi-predmetov-ykusstva-teper-yh-kradut-yz-muzeev-evropyi-y-vozvrashchayut-v-kytaj/> (дата звернення: 03.09.2018).

18. Ломанов А.В. Стратегия культурного влияния Китая в проекте «Один пояс, один путь». *Китай в мировой и региональной политике. История и современность*. 2017. С. 52–63.
19. Paul Huang China to Create Its Own International Courts for Maritime Claims. URL: https://www.theepochtimes.com/china-to-create-its-own-international-courts-for-maritime-claims_2349946.html (дата звернення: 03.09.2018).
20. Растущий вклад Китая в здравоохранение внутри страны и на мировой арене. URL: <http://www.who.int/dg/speeches/2016/china-contribution-health/ru/> (дата звернення: 04.09.2018).
21. Ежегодно 200 тыс. иностранцев приезжают в Китай лечиться с помощью традиционной китайской медицины. URL: <https://news.rambler.ru/other/38021439-ezhagodno-200-tys-inostrantsev-priezzhayut-v-kitay-lechitsya-s-pomoschu-traditsionnoy-kitayskoj-meditsiny/> (дата звернення: 04.09.2018).
22. В КНР впервые опубликована белая книга по развитию этого направления URL: <http://russian.cctv.com/2016/12/07/VIDEBEeqOHKizTgTGbsAGmOgP161207.shtml> (дата звернення: 04.09.2018).
23. Новый прогресс в защите интеллектуальной собственности в Китае URL: <http://www.legal-way.ru/art2.php> (дата звернення: 04.09.2018).
24. Защита прав интеллектуальной собственности – основа конкурентоспособности китайских предприятий URL: <http://russian.cri.cn/economy/weekly/356/20180507/122664.html> (дата звернення: 04.09.2018).

Danylchenko O. To the 70th anniversary of the founding of the People's Republic of China: the approaches of Chinese doctrine to the problems of modern development of areas of international law

Summary. Modern China is one of the most influential and important players on the international arena. We are in the situation where China's presence is absolutely necessary in addressing significant political, global economic and international humanitarian problems. Xi Jinping's speeches in Davos and Geneva in 2017 indicate that China deserves a stronger and more respected voice in debates about the future of international community and is ready to take on a global responsibility and have an impact on global trends that are relevant to its status and might as the world's second largest economy. Given the fact that this state is able to offer large-scale foreign policy initiatives of global significance that enjoy broad international support and respect, is capable to take into account challenges arising in their implementation, and to reflect on its unique role in existing international legal order, the urgency of studying the issue of interaction between the People's Republic of China and international law becomes quite obvious.

According to many Chinese and foreign experts China did not play a significant role in creation of modern international legal order. The "civilized" states of XIX – XX centuries proclaiming the principle of sovereign equality of states as one of the basic principles of international law did not recognize the sovereignty of China.

It is obvious that the traditional areas of international law from the very beginning were formed according to the rules established mainly by Western powers and functioned in their interests. However, one cannot deny the fact that the Chinese civilization created separate a regional subsystem of international law which differs from the Western one.

Today, China is seeking to participate in the development of new areas of international law governing the relations of its subjects in outer space, environment, cyberspace, culture, science, education, health care, intellectual property, human rights, settling international disputes,

economic diplomacy, etc. In these areas the rules of the game are still being developed and tested, so China is betting that its voice will be heard, and most importantly, taken into account.

We believe that in the long run China will increasingly seek to use international law, especially its new areas as a tool of soft power in order to strengthen and advance its own positions and national interests, as well as interests of developing states on the international arena, defending the priority of international law for the sake of ensuring stability and security of foreign policy initiatives proposed by it. Let's consider China's performance in the development of some new fields of international law.

The present research allows us to conclude that the issue of interaction between China and international law is perspective enough for further study. The perfection of the system of international law is impossible without the participation of China as a global power, for which it is necessary to understand the basis of its international legal activities. In the article it is hardly possible to fully describe China's approach to all areas of international law, the rules and principles of which are only being formed by international community. However, some aspects of China's activities in the areas of international maritime law, international space law, intellectual property rights law, as well as in the fields of culture, international health care and economic diplomacy outlined in this article can be considered as the most relevant and promising. This analysis will allow us not only to understand the processes and motives of foreign policy decision-making of China, international legal aspects of the "One Belt, One Road, One Circle" Initiative, but also to predict how new areas of international law will develop and how China will forge relations with the rest of the world.

Key words: system of international law, traditional and new areas of international law, China's foreign policy strategies, "One Belt, One Road, One Circle" Initiative, international legal doctrine of China, international legal order.

УДК 341 / 342
DOI <https://doi.org/10.32841/ILA.2019.22.05>

ПОТІП М. М.,

**кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет»**

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПРИВАТИЗАЦІЇ У КРАЇНАХ СВІТУ

Анотація. У статті розглянуто підходи закордонних та українських науковців до визначення засад міжнародного економічного права щодо інституту приватизації. Виявлено норми міжнародного економічного права, що зобов'язують Україну звітувати перед міжнародними організаціями щодо стану приватизації та інших економічних реформ. Виявлено загальні закономірності історичних процесів у сфері приватизації в різних країнах та виокремлено національні особливості цього процесу. Наголошено на різних результатах приватизації для національних економік різних країн. Запропоновано зарубіжний досвід у сфері приватизації використовувати за такими напрямками: забезпечення послідовності у реалізації стратегічних завдань приватизації з акцентуванням особливої уваги на вирішенні соціальних і екологічних проблем у процесі продажу державного майна; залучення у процесі приватизації іноземних інвестицій. Досліджено підходи національного законодавства різних країн до визначення поняття «приватизація». Виявлено змістовні розходження нормативного визначення поняття «приватизація» за національним законодавством різних країн та України. Запропоновано власне бачення перспектив усунення наявних розбіжностей у підходах до змісту приватизації та врегулювання суспільних відносин у цій сфері на рівні міжнародних документів. З урахуванням історичних, економічних та правових особливостей регулювання процесу приватизації в різних країнах світу та залучення іноземних інвестицій у цій сфері доведена нагальна потреба визначення на рівні міжнародних організацій загальних засад, що визначали б загальні поняття у сфері приватизації, засад дотримання законності під час її проведення та гарантій безпеки іноземних інвестицій, залучених у цей процес.

Ключові слова: приватизація, роздержавлення, міжнародне економічне право, інвестиції.

Постановка проблеми. Приватизаційні процеси, зумовлені економічними світовими кризами, неефективністю держави як власника, зростанням видатків державних бюджетів на утримання нерентабельних підприємств, стали предметом регулювання міжнародного економічного та міжнародного інвестиційного права. Міжнародні інвестиції в процесі приватизації державних підприємств у різних країнах дозволили підняти рівень їх економіки, проте вимагали формування правових гарантій захи-

сту таких капіталовкладень, реалізованих на території інших країн. У Хартії економічних прав і обов'язків держав від 12 грудня 1974 р. у статті 2 зазначається, що кожна держава має право регулювати і контролювати іноземні інвестиції в межах дії своєї національної юрисдикції згідно з власними законами та постановами і відповідно до власних національних цілей та першочергових завдань, а також, що жодна держава не повинна примушуватися до надання пільгового режиму іноземним інвестиціям. Водночас українське законодавство встановлює спеціальний режим іноземного інвестування, що передбачає наявність додаткових гарантій та захисту іноземних інвестицій в Україні [15]. Існування такого спеціального пільгового режиму іноземних інвестицій в Україні є результатом реалізації таких засад зовнішньої політики України, як інвестиційне співробітництво з іноземними державами на засадах взаємної вигоди та залучення іноземних інвестицій в національну економіку в інтересах її реформування, модернізації та інноваційного розвитку, у тому числі у процесі приватизації державної власності [14]. Результати вивчення досвіду інших держав у сфері проведення приватизації та залучення іноземних інвестицій свідчать про існування різних підходів у цій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням дослідження історії проведення приватизації в різних країнах, економічних та правових особливостей, що з нею пов'язані, було приділену увагу такими вченими, як Ю.В. Алданов, І.І. Дахно, О.М. Кошик, Г.О. Крамаренко, М.О. Кужелев, Б.Б. Мельниченко, В.Л. Ревенко, С.М. Сологуб, М.В. Чечетов та інші. Однак не були досліджені питання визначення на правовому рівні поняття приватизації в різних країнах та положення міжнародного економічного права щодо інституту приватизації.

Мета статті – проаналізувати міжнародно-правові аспекти приватизації як інституту міжнародного економічного права та їх реалізацію на рівні національного законодавства закордонних країн, а також визначити проблеми у цій сфері правового регулювання та шляхи їх вирішення.

Виклад основного матеріалу дослідження. 5 лютого 2008 р. на засіданні Генеральної ради СОТ відбулася церемонія підписання «Протоколу про вступ України до СОТ» [16]. Україна ратифікувала «Протокол» до 4 липня 2008 р. Через 30 днів після ратифікації «Протоколу» Україна стала повноправним членом СОТ, а також зобов'язалася доповідати країнам – членам СОТ про здійснення приватизації та інших економічних реформ [2].

Проте сам термін «приватизація» не визначений на рівні міжнародних документів. Нормативно-правові акти різних країн визначають його з певними особливостями, акцентують увагу на різних ключових ознаках та передбачають різний порядок проведення приватизації, зумовлений їх історією приватизації.

«До кінця 1970-х рр., – наголошує Г.О. Крамаренко, – уповільнення темпів економічного зростання в багатьох провідних країнах та низька ефективність роботи державних підприємств вимагали перегляду підходів

до управління секторами економіки, які спочатку були представлені винятково державними підприємствами. З того часу приватизація поширилася на більш ніж 100 країн, що дозволило поповнити бюджети цих країн більш ніж на 2 трлн дол. У багатьох країнах доходи від приватизації становили до 10% бюджету, не рахуючи економії, що виникала в результаті економії на субсидіях колишнім державним підприємствам» [8].

У 1970–80-ті роки у розвинених країнах продовжувалось проведення масової приватизації державних об'єктів. О.М. Кошик, Н.І. Легінькова, І.В. Фабрика зазначають, що першою почала і найбільш послідовно завершила цей процес Великобританія. Програми приватизації були започатковані навіть в США, де рівень державної власності був незначним. Масштабні приватизаційні проекти були здійснені у Франції, Італії, Німеччині, Греції, Португалії, Чилі, Ізраїлі тощо. В результаті приватизації в розвинених країнах були кардинально зменшені масштаби державного сектора і обсяг економічних функцій держави [7].

Як зазначає С.М. Сологуб, у 80–90-х р. ХХ століття процеси глобальної системної реструктуризації відносин власності розгорнулися й у інших країнах [19, с. 12]. Так, наприклад у Данії, інформують Хенрік Крістофферсен та Мартін Палдам, в 1980-х і 90-х роках відбулась також приватизація, проте вона не мала значного соціального спротиву, оскільки фактів приватизації було мало, і більшість з них відбулися у сфері обслуговування: прибирання громадських будівель, регіональних автобусних ліній, ремонт громадських доріг, збирання сміття, обслуговування парку, кафетерії в державних установах, пожежні машини і машини швидкої допомоги тощо [22].

Г.О. Крамаренко наголошує, що у середині 1980-х років активізувались процеси приватизації і в Японії. Ця країна почала масштабну приватизацію з продажу державних монополій у тютюновій галузі та галузі виробництва солі у 1984 р., а потім приватизація охопила залізничний транспорт і галузь телекомунікації у 1986 р [8].

На цей же час припала зміна державної політики Китаю щодо приватного бізнесу та активізація процесів приватизації в цій країні [8]. Іноземні фахівці Саул Естрін та Аделіна Пеллетеріал зазначають, що в період 1988–2008 років китайський уряд заохочував інноваційні форми промислової власності, особливо на субнаціональному рівні, що поєднують елементи колективної та приватної власності. У Китаї заохочувалися також нові приватні інвестиції та прямі іноземні інвестиції. В результаті до кінця 1990-х років недержавний сектор становив понад 60% ВВП, а частка державних підприємств у промисловому виробництві знизилася з 78% у 1978 році до 28% у 1999 році [23].

Як вважає М.В. Чечетов, у країнах розвинутої ринкової економіки приватизація розвивається як перманентний процес та має свій налагоджений механізм, що дає змогу державі здійснювати збалансовану виважену політику у сфері відносин власності [21, с. 20]. У 1991 році уряд Індії

здійснив низку реформ згідно з Резолюцією про промислову політику для заохочення приватних підприємств. Проте в Індії приватизація була не настільки ефективною, як в Китаї. Політична невизначеність перешкоджала появі послідовної приватизаційної політики. Реалізація більшості акцій та передача управлінського контролю здійснювалися лише після виборів 1999 року, і навіть до 2004 року уряд утримував середню частку власності 82% у всіх держпідприємствах [23]. Саул Естрін та Аделіна Пеллетеріал вважають, що програми приватизації в Африці на південь від Сахари відбувалися послідовно. Перша група країн, яка розпочала такі програми наприкінці 1970-х – початку 1980-х років, складалася з франкомовних західноафриканських країн (наприклад, Бенін, Гвінея, Нігер, Сенегал і Того), але їхній прогрес був обмежений. Друга група, як англомовних, так і франкомовних країн (Гана, Нігерія, Кот-Д'Івуар, Малі, Kenia, Малаві, Мозамбік, Мадагаскар і Уганда), почала приватизувати наприкінці 1980-х років. Ці програми часто були під впливом тиску з боку міжнародних фінансових інституцій, хоча до кінця 1990-х років не було досягнуто значного прогресу, крім Нігерії. Остання група країн Африки не проводила приватизацію до початку середини 1990-х років. Серед цієї групи Танзанія, Буркіна-Фасо і Замбія показали сильну політичну прихильність до приватизації, тоді як в інших трьох країнах (Камерун, Ефіопія та Сьєрра-Леоне) лише у 90-ті роки досягнуто мінімального прогресу [23].

У постсоціалістичних країнах Європи, вважають О.М. Кошик, Н.І. Легінкова та І.В. Фабрика, приватизація здійснювалася на тих же ідеологічних засадах, що й в країнах з розвинутою ринковою економікою, проте мала і свої особливості. Ринкова трансформація в цих країнах почалася ще у 50-х (Югославія), 60-х (Угорщина), та 70-х (Польща) роках. У соціалістичних країнах частка державної власності дуже часто сягала 90%, тоді як у країнах з розвинутою економікою вона не піднімалася вище 10%, що й зумовило масштабні процеси приватизації 90-х рр. у країнах пострадянського простору [8]. Ніде з них, за винятком Румунії та Албанії, не було такого рівня одержавлення економіки, як в країнах – колишніх республіках СРСР [7]. Цуп О. наголошує, що на шляху переходу до ринкової економіки в усіх постсоціалістичних країнах невіддільною частиною реформ стала приватизація як передумова формування недержавного сектору економіки та важливий чинник підвищення ефективності національної економічної системи [20].

З урахуванням наведеної інформації, що міститься в результатах досліджень таких науковців, як М.О. Кужелев, О.М. Кошик, Н.І. Легінкова, І.В. Фабрика, єдиним прикладом швидкої і успішної ваучерної приватизації у Східній Європі є приватизація в Чехії і Словаччині, що пройшла в 1992–1994 рр. [9; 20]. Чеський національний варіант постсоціалістичної трансформації, зазначає О. Цуп, полягав у першочерговій зміні економічних засад суспільної системи, тобто швидкій реалізації радикальної ринкової реформи, за що й отримав назву «шокової терапії» [20; 17, 43–48; 10, с. 93–109].

Ми підтримуємо думку М.О. Кужелева, який зазначає, що досвід приватизації не в усіх країнах був позитивним. Так, практика східноєвропейських країн, особливо Болгарії і Румунії, виявила у край негативні наслідки затягування термінів приватизації. В умовах економічної лібералізації держави цих країн багато в чому втратили можливість контролювати держпідприємства, а їх майно стало об'єктом зловживань [9].

Зарубіжний досвід у сфері приватизації, як зазначає М.В. Чечетов, може бути використаний в Україні за кількома окремими найбільш важливими напрямками: забезпечення послідовності у реалізації стратегічних завдань приватизації з акцентуванням особливої уваги на вирішенні соціальних і екологічних проблем у процесі продажу державного майна та залучення у процесі приватизації іноземних інвестицій [21].

Як відрізняється історія приватизації зазначених країн, так і відрізняються особливості правового регулювання цих процесів, навіть по-різному визначається поняття «приватизація». В одних країнах регулюється приватизація державного майна, в інших – публічного майна; в одних країнах обов'язковим елементом цього поняття є способи приватизації, а в інших – ні.

Так, у Законі Грузії «Про державне майно» визначено, що приватизація – це придбання фізичними або юридичними особами або їх об'єднаннями в порядку, встановленому цим Законом, права власності на державне майно у формі електронного або (і) публічного аукціону, прямого продажу, прямого продажу на основі конкурентного підбору і безоплатній передачі у власність за допомогою торгового об'єкта, третьою особи [11].

Відповідно до Закону Республіки Вірменія «Про приватизацію державного майна» приватизація визначається як передача прав власності чи інших майнових прав у відношення державного майна суб'єктам приватизації [13]. Згідно з Законом Азербайджанської Республіки «Про приватизацію державного майна» приватизація державного майна визначається як передача державного майна у власність покупців відповідно до правил, встановлених цим Законом [3]. Відповідно до ст. 1 Закону Киргизької Республіки «Про приватизацію державної власності в Киргизькій Республіці» під приватизацією державного майна розуміється оплатне відчуження майна, що перебуває у власності держави (об'єктів приватизації), у власність фізичних та юридичних осіб [4]. Закон Республіки Білорусь «Про приватизацію державного майна та перетворення державних унітарних підприємств на відкриті акціонерні товариства» визначає приватизацію державного майна як продаж об'єктів приватизації суб'єктам приватизації в порядку і на умовах, встановлених цим Законом [12].

Законом Республіки Молдови «Про управління публічною власністю та її роздержавленням» від 04.05.2007 № 121-XVI передбачено проведення роздержавлення публічної власності, під яким розуміється діяльність, що включає передачу громадського майна в приватну влас-

ність відповідно до цього Закону (приватизація), а також передачу в концесію, довірче управління, передачу державних підприємств у власність адміністративно-територіальних одиниць і іншу діяльність, спрямовану на скорочення участі держави в управлінні власністю. Таким чином, цей документ приватизацією називає діяльність, що включає передачу громадського майна в приватну власність [5]. Закон Російської Федерації «Про приватизацію державного та муніципального майна» під приватизацією державного та муніципального майна розуміє оплатне відчуження майна, що перебуває у власності Російської Федерації (федеральне майно), суб'єктів Російської Федерації, муніципальних утворень, у власність фізичних та (або) юридичних осіб [18]. Закон Республіки Туркменістан «Про роздержавлення та приватизацію державного майна» розділяє поняття роздержавлення, під яким розуміється перетворення державного підприємства на акціонерне товариство або підприємство іншої організаційно-правової форми, засновником якого є держава або одним із засновників якого має бути держава; та поняття «приватизація державного майна», що визначається як оплатне відчуження майна, що перебуває у державній власності, у власність фізичних та (або) недержавних юридичних осіб [6].

Закон України «Про приватизацію державного і комунального майна» від 18 січня 2018 року визначає приватизацію державного або комунального майна як платне відчуження майна, що перебуває у державній або комунальній власності, на користь фізичних та юридичних осіб, які відповідно до цього Закону можуть бути покупцями.

Висновки. З урахуванням проведеного аналізу приватизаційного законодавства таких країн, як Азербайджанська Республіка, Республіка Білорусь, Республіка Вірменія, Республіка Грузія, Киргизька Республіка, Республіка Молдова, Російська Федерація, Республіка Туркменістан, слід констатувати розбіжності в позиціях законотворців цих держав щодо змісту поняття приватизація та її співвідношення із поняттям роздержавлення. Слід погодитись із думкою Ю.Д. Алданова, що тільки приватизаційне законодавство Білорусі та Туркменістану наводить достатньо чітке визначення та розмежування дефініцій «роздержавлення» й «приватизація» [1, с. 16]. Під час нормотворчої діяльності в Україні, у процесі удосконалення національного приватизаційного законодавства, слід враховувати можливість рецепції формулювання норм цих дефініцій органами законодавчої влади зазначених держав.

З урахуванням значних історичних, економічних та правових особливостей регулювання процесу приватизації в різних країнах світу та залучення іноземних інвестицій у цій сфері є нагальна потреба визначення на рівні документів міжнародних організацій загальних засад, що визначали б загальні поняття у сфері приватизації, засад дотримання законності під час її проведення та гарантій безпеки іноземних інвестицій, залучених у цьому процесі.

Література:

1. Алданов Ю.В. Приватизація державного майна як спеціальна підстава набуття права власності : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Ю.В. Алданов ; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. Київ, 2006. 20 с.
2. Дахно І.І. Міжнародне економічне право. 3-тє вид., перероб. і доповн. Навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 304 с. URL: http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/CUL/25-Mignar_ekon-provo-Dahno.pdf.
3. О приватизации государственного имущества : Закон Азербайджанской республики от 16 мая 2000 года №878-IQ. URL: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=2629.
4. О приватизации государственной собственности в Кыргызской Республике: Закон Кыргызской Республики от 2 марта 2002 года № 31. URL: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=238.
5. Об управлении публичной собственностью и ее разгосударствлении: Закон Республики Молдова от 4 мая 2007 года №121-XVI. URL: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=18579.
6. О разгосударствлении и приватизации государственного имущества от 18 декабря 2013 года : Закон Туркменистану. URL: <http://www.turkmenbusiness.org/content/zakon-turkmenistana-o-razgosudarstvlenii-i-privatizatsii-gosudarstvenno-go-imushchestva>.
7. Кошик О.М., Легінькова Н.І., Фабрика І.В. Приватизація в Україні: ідеологія, реалізація, проблеми. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки*. 2011, вип. 20, ч. I. URL: <http://dspace.kntu.kr.ua/jspui/bitstream/123456789/485/1/14.pdf>.
8. Крамаренко Г.О., Чорна О.Є. Сутність, причини і тенденції приватизації в контексті глобального економічного зростання: інституційний аспект. *Академічний огляд*. 2013. № 2. С. 13–20. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ao_2013_2_3.
9. Кужелев М.О., Хімченко А.М. Приватизація та акціонування як основа формування корпоративного сектора: зарубіжний досвід та українські реалії. *Економіка будівництва і міського господарства*. 2012. т. 8. № 4. С. 291–298. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ebimg_2012_8_4_6.
10. Мельниченко Б.Б. Політико правові перетворення в Центрально-Східній Європі наприкінці ХХ ст. : монографія. Львів, 2012. 204 с
11. О государственном имуществе: Закон Грузии от 21 июля 2010 года. URL: <https://matsne.gov.ge/ru/document/download/112588/26/ru/pdf>.
12. О приватизации государственного имущества и преобразовании государственных унитарных предприятий в открытые акционерные общества: Закон Республики Беларусь 19 января 1993 г. № 2103-XII. URL: <http://pravo.by/document/?guid=3871&p0=V19302103>.
13. О приватизации государственного имущества: Закон Республики Армения от 13 января 1998 года №ЗР-188. URL: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=3005.
14. Про засади зовнішньої та внутрішньої політики : Закон України від 1 липня 2010 року № 2411-VI. *Відомості Верховної Ради України* від 08.10.2010. 2010 р. № 40. стор. 1452. стаття 527.
15. Про режим іноземного інвестування : Закон України від 19 березня 1996 року № 93/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України* від 07.05.1996. 1996 р. № 19. стаття 80.

16. Протокол про вступ України до Світової організації торгівлі Женева, 5 лютого 2008 року. *Голос України* від 19.04.2008. № 76.
17. Ревенко В.Л., Черняк В.К., Науменко І.В. Приватизація в Чехії і Словачії. Київ : «Скарбниця», 1995. 190 с.
18. Федеральный закон о приватизации государственного и муниципального имущества : Закон Российской Федерации от 21 декабря 2001 года N 178-ФЗ. URL: <http://docs.cntd.ru/document/901809128>.
19. Сологуб С.М. Стратегія розвитку підприємств у післяприватизаційний період : автореф. дис... канд. екон. Наук : 08.01.01. Київ, 2002. 20 с.
20. Цуп О. Чеський досвід приватизації в умовах ринкових перетворень в Україні. *Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє*. 2013. Вип. 18. С. 180–188. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Un_msm_2013_18_23.
21. Чечетов М.В. Державне управління приватизацією у контексті трансформації відносин власності в Україні : автореф. дис... д-ра наук з держ. упр. : 25.00.01. Київ., 2006. 36 с.
22. Черноус А.Г. Поняття та структура механізму адміністративно-правового регулювання національної інформаційної інфраструктури України. *Прикарпатський юридичний вісник*. Випуск 1(22), 2018. С. 167–171 URL: http://www.pjv.nuoua.od.ua/v1_2018/40.pdf.
23. Saul Estrin, Adeline Pelletier. Privatization in Developing Countries: What Are the Lessons of Recent Experience? *The World Bank Research Observer*, Volume 33, Issue 1, 1 February 2018, Pages 65 102, DOI: <https://doi.org/10.1093/wbro/lkx007>. Published : 22 March 2018.

Potip N. International legal aspects of privatization in the countries of the world

Summary. The article deals with the approaches of foreign and Ukrainian scientists to defining the principles of international economic law regarding the institute of privatization. The rules of international economic law have been identified, obliging Ukraine to report to the international organizations on the state of privatization and other economic reforms. The general patterns of historical processes in the sphere of privatization in different countries are revealed, and the national features of this process are highlighted. The results of privatization for national economies of different countries are emphasized. It is suggested to use foreign experience in the sphere of privatization to use in such areas as ensuring consistency in the implementation of strategic privatization tasks with emphasis on solving social and environmental problems in the process of sale of state property and involvement in the process of privatization of foreign investments. Approaches of national legislation of different countries to the definition of the concept of “privatization” are investigated. The substantive differences of the normative definition of the concept of “privatization” according to the national legislation of different countries and Ukraine are revealed. We propose our own vision of the prospects of eliminating the existing differences in approaches to the content of privatization and regulation of public relations in this field at the level of international instruments. Taking into account the historical, economic and legal peculiarities of regulating the process of privatization in different countries of the world and attracting foreign investments in this field, the urgent need to define at the level of international organizations the general principles that would define the general concepts in the sphere of privatization, the principles of compliance with the law during its conduct and guarantees of the security of foreign investments involved in this process.

Key words: privatization, international economic law, investments, state property, public property.

ІСТОРІЯ ТА ТЕОРІЯ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

УДК 341(091)
DOI <https://doi.org/10.32841/ILA.2019.22.06>

МІХНЕВИЧ Л. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри конституційного та муніципального права
ДВНЗ «Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана»

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО В РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ (1920–1930 РР.)

Анотація. Здійснена спроба висвітлити стан викладання міжнародного права на правових факультетах інститутів народного господарства Києва, Харкова та Одеси в ранній радянський період. З'ясовано, що спочатку студентам пропонували різноманітні спецкурси міжнародно-правового напрямку. Їх перелік у вишах Києва, Харкова та Одеси був різним. Проте читали ці дисципліни переважно в університетському обсязі. Згодом навчальні плани всіх правових факультетів були уніфіковані. Отже, вивчення міжнародного права було зведено до двох дисциплін: міжнародного публічного права та міжнародного приватного права. Далі встановлення спеціалізації з міжнародного права в новій радянській номенклатурі спеціальностей у 1929 році дозволило збільшити кількість міжнародно-правових курсів. Втім, ідею міжнародно-правової спеціалізації юристів через ліквідацію інститутів народного господарства не вдалося реалізувати.

Розкрито історію розвитку науки міжнародного права в ранній радянський період. Здійснено аналіз наукового доробку з проблем міжнародного права науковців інститутів народного господарства. Встановлено, що вони паралельно активно співпрацювали в академічних наукових установах України. Висвітлені особливості становлення науки міжнародного права на початковому етапі радянської епохи. Встановлено основну тематику досліджень, яка охоплювала питання історії міжнародного права, діяльності Ліги націй, організації міжнародної юстиції, кодифікації міжнародного права, нових тенденцій міжнародного права тощо. Показано здобутки вчених та з'ясовано вплив їх творчого спадку на розвиток вітчизняних міжнародно-правових досліджень. Досліджено роль юристів-міжнародників у становленні та розвитку сходознавчих наукових досліджень в перші роки

становлення радянської влади. Досліджено окремі роботи та визначено їх вплив на подальший розвиток міжнародного права.

Ключові слова: історія міжнародного права, міжнародне право, міжнародне публічне право, міжнародне приватне право, історія міжнародних відносин, наука міжнародного права.

Постановка проблеми. У перші роки становлення радянської влади на теренах України, через різноманітні заборони, реформи, репресії і еміграцію чималої кількості вчених-міжнародників значних втрат зазнала школа міжнародного права. Хоча зауважимо, що у 1920-х р. на правових факультетах Київського (далі – КІНГ), Харківського (далі – ХІНГ) та Одеського (далі – ОІНГ) інститутів народного господарства ще продовжували працювати видатні науковці. Свою викладацьку роботу в інститутах вони поєднували з науковою діяльністю як співробітники Всеукраїнської академії наук (далі – ВУАН), науково-дослідних кафедр «Проблеми сучасного права» (діяла при ХІНГ) та «Сучасних правових проблем» (діяла при ОІНГ), Всеукраїнської наукової асоціації сходознавства (далі – ВУНАС), яка мала окремі філії в Києві та Одесі. Саме цим ученим належить значний внесок у скарбницю наукового осмислення найрізноманітніших правових питань міжнародно-правового напрямку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історія міжнародного права в контексті діяльності університетських професорів-міжнародників активно досліджується в численних працях таких вітчизняних учених, як М.В. Буроменський, В.Н. Денисов, А.С. Довгерт, Л.Г. Заблоцька, К.О. Савчук, О.В. Сенаторова, О.В. Тарасов та інші. Історію сходознавчих студій висвітлив І. Б. Усенко [1]. Розвиток міжнародного права за межами класичних університетів дорадянського періоду досліджено автором статті [2]. Аналізу піддавався й науковий доробок міжнародників КІНГ [3; 4]. Однак питання розвитку міжнародного права на правових факультетах інститутів народного господарства в ранній радянський період потребує окремого вивчення.

Метою статті є дослідження стану викладання міжнародного права в українських вишах та впливу юристів-міжнародників на розвиток науки міжнародного права; становлення міжнародно-правових наукових досліджень в перші роки радянської влади в Україні; вивчення окремих робіт та визначення їх впливу на подальший розвиток міжнародного права.

Виклад основного матеріалу. Насамперед зауважимо, що перелік міжнародно-правових дисциплін в інститутах народного господарства був різним. Проаналізувавши навчальні плани КІНГ за 1920–1930 рр., можна стверджувати, що студентам-правникам спочатку пропонували вивчати кілька курсів: «Основи міжнародних відносин та міжнародне право», «Історію міжнародних відносин», «Міжнародне право», «Міжнародне приватне право», «Організацію міжнародного товарного обміну». Однак вже у 1923/1924 н. р. вивчення міжнародно-правових питань було скорочено до

двох дисциплін: «Міжнародне публічне право» та «Міжнародне приватне право», а в наступному році був залишений тільки курс «Міжнародне право». У 1925/1926 н. р. знову відновили викладання міжнародного приватного права та ввели спецкурс «Міжнародні договори». Водночас поглиблювати знання міжнародного права студенти могли в юридичному семінарі. Так, у 1926 р. діяла окрема секція з міжнародного права, якою керував В.Ф. Яновський. У 1927 р. був виділений ще й окремий тематичний напрям «Основні питання міжнародного торгового права», керівником якого став М.І. Мітіліно [3, с. 108, 261]. Водночас окремі питання міжнародно-правового характеру опрацьовували й учасники секції з господарського права під керівництвом Є.І. Кельмана. Зокрема, в 1928 р. у секції обговорювалася тема «Деякі присуди, що виникли із міжнародно-господарчого обігу СРСР» [5, арк. 20].

Поштовхом для розвитку міжнародного права стало встановлення в 1929 р. номенклатури юридичних спеціальностей для осіб з вищою освітою. До переліку спеціальностей (кримінальне, адміністративне, господарське, трудове, земельне право) було внесено й міжнародне право [3, с. 125–126]. Отже, вже у 1929/1930 н. р. юристам КІНГ пропонували міжнародно-правову спеціалізацію. Студенти-випускники господарського відділення могли обрати спеціальний міжнародний цикл, де мали вивчати посольське та консульське право; спецкурс з міжнародного господарського права; історію міжнародних відносин; правові питання зовнішньої торгівлі; вступ до порівняльного вивчення чужоземного приватного права; світове господарство. Втім, уже в 1930 р. правовий факультет КІНГ був ліквідований.

Викладали міжнародно-правові курси в КІНГ знані вчені. У царині міжнародного публічного права працювали О.М. Горовцев, Б.А. Ландау та В.Ф. Яновський. Питання міжнародного приватного права досліджували Є.І. Кельман та А.Е. Кристер. Вони вели й відповідні наукові дослідження та брали участь в роботі Правничого товариства ВУАН. А згодом київські юристи започаткували дослідження міжнародного права в рамках діяльності Комісії з вивчення державного устрою і права східних країн при Київській філії ВУНАС. Очолював комісію професор КІНГ В.І. Бошко, а до її складу увійшли Л.С. Карум, Є.І. Кельман, В.Т. Яновський, а згодом – А.Е. Кристер, О.С. Добров та Б.О. Язловський.

Порівняно короткий час у Києві працював російський юрист-міжнародник О.М. Горовцев [6]. Випускник Петербурзького університету, він був залишений при кафедрі міжнародного права для підготовки до професорського звання під керівництвом Ф.Ф. Мартенса. І хоча дисертація так і не була захищена, монографія «Некоторые основные спорные вопросы учения о праве в связи с международным правом» була опублікована (Петроград, 1916–1917). Він видав книги «Международное право. Избранная литература. Краткая энциклопедия» (Санкт-Петербург, 1909) та «Словарь краткой энциклопедии международного права» (Санкт-Петербург, 1909). Його наукові розробки торкалися теоретичних питань міжнародного права

(поняття, завдання, системи, суб'єктів, об'єктів) [7]. Праву війни він присвятив роботу «Об осаде Порт-Артура» (Санкт-Петербург, 1907), а в працях «Война и право» (Санкт-Петербург, 1910) та «Законы войны Гаагской конференции 1899 г.» (Петроград, 1915) розробляв проблеми сухопутної війни, способи ведення війни, історію розвитку права війни. У пореволюційний час кілька праць присвятив міжнародно-правовим питанням («Синоптическая карта – система межгосударственного (международного) права» (Іркутськ, 1920), «О выпрямлении косвенных налогов» (Іркутськ, 1920)) і проблемам державного права («Новые мысли о народном представительстве» (Томськ, 1919)). Він – автор одного із небагатьох опублікованих за часів громадянської війни підручників міжнародного права «Курс межгосударственного (международного) права» (Іркутськ, 1920). Робота цікава тим, що її автор увів поняття «міждержавного права» як синонім міжнародного, вважаючи, що його суб'єктами є держави, а не народи. Процес самовизначення та утворення нових, самостійних держав вважав підставою перспективного розвитку міжнародного права в ХХ ст. У КІНГ у 1920–1921 рр. він вів основи міжнародних відносин та міжнародне право, а наукових праць ученого цього періоду не знайдено.

Наукові інтереси Б.А. Ландау були спрямовані на вивчення права війни. У роботах, які вийшли в дореволюційний час, він писав про визнання новостворених держав, управління окупованими територіями, про правовий стан ворожих підданих. Досліджував правознавець і дію норм гуманітарного права. На його думку, ставлення до рішень Женевської конвенції «стає мірилом для оцінки культурності військ, а відповідно і народів», і лише широке залучення громадськості до захисту конвенції призведе до того, що вона «не лише на папері, а й на ділі стане обов'язковим для всіх народів і армій законом» [8, с. 3102–3103]. У 1920-ті р. учений висловив свої зауваження щодо взаємозв'язку міжнародного та внутрішньодержавного права, діяльності Ліги Націй, забезпечення прав нацменшин, організації міжнародної юстиції та кодифікації міжнародного права, публікуючи огляди літератури з міжнародного права. Він виступав у Правничому товаристві ВУАН («Д.И. Каченовский и вопрос о кризисе международного права (по поводу 50-летия со дня кончины)», «Русско-французские отношения по переписке МИД с Российским посольством в Париже», «Русско-германские отношения перед войной 1914 г.», «Видання НКЗС відносно Туреччини»), а в Товаристві Нестора-літописця прочитав доповіді «Російсько-німецькі стосунки наприкінці ХІХ – поч. ХХ вв.» та «Російсько-французькі стосунки в 1911–1914 рр.».

Цікаві доповіді на міжнародно-правову тематику в Правничому товаристві ВУАН читав В.Ф. Яновський: «Унитаризм и федерализм в современной германской конституции» (1923), «Суд у сучасному міжнародному праві» (1924), «Німецько-радянська угода» (1926). Значний інтерес викликають його роботи, присвячені організації і діяльності Постійної Міжнародної Судової Палати [9], принципу «найбільшого сприяння» [10],

проблемам консульського права [11]. Також учений вів огляди новітньої літератури про конституцію Німеччини. Низку оглядових праць з міжнародного права розмістив у журналі «Україна». Як член Київської філії ВУНАС учений вивчав мандати і гарантійні угоди на Сході.

У рамках діяльності Київської філії ВУНАС В.І. Бошко досліджував стародавнє право Сходу, опублікував працю «Новая Турецкая Конституция» (Вісник радянської юстиції, 1925, № 5). Інші викладачі, співробітники ВУНАС вивчали: Л.С. Карум – конституції країн Сходу, Є.І. Кельман – цивільне право сучасних східних країн. В одному із засідань філії доповідь про проект Китайського цивільного уложення прочитав Б.О. Язловський, а доповідь О.С. Доброва «Система мандатного управління на Сході» була оголошена на засіданні філії та на другому з'їзді сходознавців [1, с. 188–189].

Питання міжнародного приватного права становили інтерес для Є.І. Кельмана та А.Е. Кристера. Є.І. Кельман досліджував німецьку цивілістику, проблеми застосування радянського права за кордоном. Ним опубліковано десятки статей щодо застосування іноземними судами радянського зобов'язального та спадкового права. Загальні результати цих пошуків вилилися в монографії «Советское право за рубежом» (Москва, 1927) та «Советское право перед иностранными судами» (Харків, 1928) [3, с. 164].

Варті уваги й роботи А.Е. Кристера, де він вивчав реформи австрійського законодавства, кодифікацію в Швейцарії, Італії, німецьке приватне право, рецензував новинки з міжнародного права [3, с. 165].

Юристи ХІНГ теж слухали спеціальні курси міжнародно-правового ухилу, хоча наявні навчальні плани правового факультету за 1921–1925 рр. дають підстави стверджувати, що в ті роки студенти вивчали лише дві дисципліни «Міжнародне публічне право» та «Міжнародне приватне право». Однак відомо, що у 1920 р. професор М.А. Остроумов читав лекції з мусульманського права, професор В.А. Ястржембський – з консульського права. Також М.І. Палієнко вів курс «Державне право Англії» та «Германське публічне право», В.М. Корецький – «Приватне право Англії» та «Міжнародне господарче право», а О.М. Гладстерн – «Історію міжнародних відносин».

Загалом харківська школа міжнародного права розвивалася досить інтенсивно. Міжнародне публічне право стало один із напрямів наукових досліджень секції публічного права кафедри «Проблеми сучасного права», що діяла при ХІНГ. У ній працювали, зокрема, В.А. Ястржембський, О.М. Гладстерн, О.Р. Гюнтер, М.М. Лозинський, Л.Е. Березов, Г.В. Содін. Питання міжнародного приватного права вивчали В.М. Корецький, В.І. Серебровський, П.С. Трублаєвич. Окрім того, дослідження міжнародно-правових проблем були зосереджені в ВУНАС. Професор О.М. Гладстерн був одним із засновників ВУНАС (обіймав посаду заступника голови). Тут працювали й інші харківські науковці, зокрема О.Р. Гюнтер та О.Ф. Євтихiev, а науковими співробітниками кафедри права стали Л.Е. Березов, Г.В. Содін та П.С. Трублаєвич.

Чималими були й наукові результати цих учених. Ім'я в науці В.А. Ястржембський здобув ще в дореволюційний час, опублікувавши видатну працю «О капитуляциях в Оттоманской империи» (Харків, 1905). А в радянський час вдалося віднайти лише одну його статтю «Лига Наций» (Вісник радянської юстиції, 1924, № 16), де автор охарактеризував основну мету і завдання організації, позитиви та загрози її діяльності. Вчений визначив місце Ліги Націй в системі світових міжнародних організацій. І хоча її діяльність, на думку автора, була малоефективною (за винятком хіба що постанов Ліги Націй щодо адміністративного міжнародного права), він вважав доцільними намагання цієї організації внести певний порядок і мир в анархію міжнародних відносин і права.

Кілька праць з міжнародного приватного права опублікував О.М. Гладстерн у «Віснику радянської юстиції», досліджуючи питання відповідальності іноземних страхових компаній за полісами, виданими в Росії та радянське право в іноземних судах. У 1926 р. у засіданні Українського юридичного товариства (далі – УЮТ) доповів тему «Торговий флот ССРСР перед марсельським судом». Дослідження правового регулювання укладення шлюбів іноземцями, зокрема, дипломатичних шлюбів вилилося в низку публікацій в часописах «Вісник радянської юстиції» (1926 – № 10, 13) та «Червоне право» (1926 – № 8–9, 15–16). Як співробітник ВУНАС читав доповіді (зокрема «Шанхай»), публікував у часопису «Східний Світ» праці про право Монголії, Китаю, Туреччини, Афганістану [1, с. 184–193]. Вчений піддав аналізу єгипетську конституцію, договори Локарно, досвід діяльності Берлінського інституту міжнародного права (статті «Віснику радянської юстиції»). Його перу належать і рецензії на літературні новинки з міжнародного права. Він був учасником двох з'їздів ВУНАС, на першому виступив із доповідями «Взаємовідносини Хіни з чужоземними державами в європейсько-американській науці міжнародного права» та «Організація сходознавчої освіти в Україні»; на другому – «Сходознавство і марксизм», «Хіна та чужоземні держави за першої доби хінської революції (1911–1913)». Вчений підготував працю «Міжнародні договори суверенної Туреччини» та в Одеській філії ВУНАС у 1928 р. виголосив промову «Життя і наукова творчість М. Павловича» [12, с. 328].

Професор очолив делегацію українських учених, які відвідали Туреччину (1926–1927 рр.). У цьому відрядженні він досліджував історію боротьби турецького народу за свою незалежність, історію боротьби проти Севрської мирної угоди, проти чужоземної окупації, проти Антанти, боротьбу за будівництво національної турецької держави на руїнах Османської імперії. Дослідник вивчав правові ефекти Лозаннської угоди в Туреччині, зокрема, знайомився зі становищем чужоземців у Турецькій республіці. До кола його наукових інтересів також входило знайомство зі структурою і діяльністю турецьких судів. Він студіював законодавство Туреччини, шляхи його розвитку, теорію та практику. В рамках цієї поїздки на юридичному факультеті в Ангорі вчений провів

дві публічні лекції «Основні риси радянського законодавства» та «Основи сучасного міжнародного права».

Інші вчені ХІНГ як співробітники ВУНАС опублікували у часопису «Східний Світ» (1929 р. – №1/2): О.Р. Гюнтер – статтю «Радянське право в боротьбі з відсталим побутом мусульманських верхівців Північного Кавказу», О.Ф. Євтихіїв – замітку «Палестина під англійським пануванням».

Яскравою постаттю в колі харківських міжнародників був професор М.М. Лозинський. У 1928–1929 роках він розмістив кілька статей у часописах «Червоне право» та «Вісник радянської юстиції», які стосувалися Галичини, захоплення східно-китайської залізниці, ризького договору і польсько-радянських відносин, Ліги націй. Вчений дослідив причини поразки Галицької революції та вплив на ці процеси Антанти та Ліги Націй. Він був переконаний, що право на самовизначення галичанам дасть не Польща, а радянський уряд, отже, буде утворена Українська соціалістична республіка та звільнено західноукраїнські землі. Велику статтю вчений присвятив проблемі роззброєння (Червоне право, 1928. №12, №13 – 14), а згодом була опублікована брошура «Проблема роззброєння. СРСР та Ліга Націй» (Харків, 1929). Він підготував і перший україномовний підручник «Міжнародне право» (Полтава, 1931). У засіданні УЮТ правознавець представив доповідь «Права національних меншостей в Західній Європі» (1927 р.).

Окремі повідомлення в засіданнях науково-дослідної кафедри «Проблеми сучасного права» зробили аспіранти Г.В. Содін та Л.Е. Березов. У 1928 р. вони були співдоповідачами теми «Міжнародне право перехідного періоду». Окрім цього, Г.В. Содін виступав з доповідями «Мандатна система Ліги Націй» та «Виникнення та суть сучасного міжнародного права» [13], а Л.Е. Березов – з доповіддю «Теорія «організованого» капіталу та сучасне міжнародне право» [14]. Л.Е. Березов мав самостійні публікації у «Віснику радянської юстиції» за 1928–1930 рр.: про нові тенденції міжнародного права, погляди буржуазних юристів на міжнародний арбітраж та кодифікацію міжнародного права, міжнародну конференцію правників, проблему реконструкції правничої освіти та рецензію на журнал «Международное право».

Питаннями міжнародного приватного права цікавився професор В.М. Корецький. Тематика його численних публікацій – це проблеми визнання екстериторіальної дії радянських законів про націоналізацію. Правознавець досліджував принцип «відкритих дверей» та взаємність у міжнародному праві, вирішення конфліктів на міжнародних торгових судах. Учений також готував рецензії на іноземну літературу з міжнародного приватного права. Серед ґрунтовних досліджень автора варто назвати дві праці, розміщені в збірнику статей кафедри «Проблеми сучасного права»: «Униформизм в праве» та «Международное радио-право», а також «Очерки международного хозяйственного права» (Харків, 1928), в яких він уперше висунув ідею міжнародного господарського права як комплексної міжга-

лузевої дисципліни та звернув увагу на значення уніфікації норм міжнародного приватного права.

Широким був перелік дисциплін міжнародно-правового напрямку в ОІНГ. Так, на двох факультетах (правовому та зовнішніх торгових відносин) студенти вивчали «Історію міжнародних відносин» та «Міжнародне право» (читав О.Я. Шпаков), «Міжнародне приватне право» та спецкурси «Приватне право центральної Європи» і «Публічне право центральної Європи» (вів О.А. Бугаєвський). Лекції з публічного права Німеччини і Балкан викладав професор С.А. Єгіазаров, а знаний вчений-міжнародник П.Є. Казанський – консульське право. Однак вже в 1922/1923 н.р. залишилися міжнародне приватне і міжнародне публічне право. Наступного року обов'язковими для всіх юристів стали курси «Історія міжнародних відносин» та «Приватне міжнародне право». З 1924/1925 н. р. викладали загальний курс «Міжнародне право», і лише для студентів адміністративного відділення П.Є. Казанський читав спецкурс «Всезагальні адміністративні союзи держав». Особливістю навчальних планів ОІНГ з 1928 р. стало запровадження дисципліни «Морське право» (вели її П.С. Кравцов та В.М. Рикачев). Тоді ж був виділений і самостійний курс «Міжнародне приватне право». Ці дисципліни були збережені й у навчальних планах ОІНГ наступних років.

Наукові ж міжнародно-правові дослідження були зосереджені в секції публічного права науково-дослідної кафедри «Сучасних правових проблем», в публічно-правовій секції Одеського відділення УЮТ, а згодом і в Одеській філії ВУНАС; активними учасниками яких були й викладачі ОІНГ. Зокрема, у філії активно працювали О.Я. Шпаков (був заступником голови правління та членом політично-економічного відділу), М.Є. Слабченко (із 1927 р. – член правління), Е.Я. Немировський (у 1928 р. очолив правову секцію), І.Я. Фаас, Є.А. Шрабштейн, М.Д. Шаргородський.

З-поміж одеських юристів-міжнародників найвідомішим був професор П.Є. Казанський. Студентам-правникам він читав курс за своєю монографією «Всезагальні адміністративні союзи держав», але наукових праць у радянський час учений не публікував.

Значне місце у науковому житті професора О.Я. Шпакова посідали дослідження міжнародного права та сходознавчі розвідки. І хоча за радянської влади він не опублікував жодної праці, вчений підготував кілька доповідей: «План Дауеса», «Экономические последствия плана Дауеса», «Лакарнская конференция и ее следствия» (прочитані в Одеському відділенні УЮТ), «План Дауеса, его юридические и экономические последствия» (на пленарному засіданні товариства), «Турецкая конституция 1924 р., ее история, анализ и значение» (в засіданні Одеської філії ВУНАС) [15, арк. 40; 16, с. 365]. Є відомості й про підготовку професором ще кількох праць, які також не були оприлюднені, зокрема «Очерки по консульскому праву» [17, арк. 44].

Професор керував роботою молодих учених кафедри, зокрема, аспіранти С.Л. Косов та О.Ю. Дзюбін працювали саме в галузі міжнародного

права. У 1925 р. вони готували доповіді про Версальський мир та Генуезьку конференцію [17, арк. 43]. У 1926 р. С.Л. Косов доповідав також на тему «Советско-германский торговый договор». Та найактивнішим і найздібнішим аспірантом О.Я. Шпакова був Є.А. Шрабштейн. Вочевидь саме за підтримки професора молодий науковець став працювати в Одеській філії ВУНАС, під егідою якої підготував низку праць про соціально-економічний стан Близького Сходу, зокрема, «До історії взаємин СРСР та Туреччини» [12, с. 323], «Торговельні взаємини СРСР з Персією», остання прочитана на II з'їзді ВУНАС та віддрукована окремою статтею [18]. В журналі «Східний світ» (1928, № 6) вийшла у світ його праця про будівництво трансперської залізниці (попередньо була оголошена як доповідь у філії ВУНАС). У доробку цього науковця є й теза «Національна проблема в структурі складної держави сучасності». Він працював у секції сходознавства кафедри світового господарства ОІНГ, у 1930 р., коли було прийнято рішення про злиття секції з Українським науково-дослідним інститутом сходознавства, він став науковим співробітником кафедри економіки та політики.

Членом правління Одеської філії ВУНАС був М.Є. Слабченко. Під егідою цієї установи він здійснив два цікаві дослідження: «Проблеми сучасної Албанії» та «Впливи турецького права на земельні відносини у вольностях запорозьких» [19, с. 127]. І.Я. Фаас у ВУНАС мав два виступи «Византийское влияние на армянское право» та «Доля небіжчика у праві та археології Греції та східних народів» [20, с. 229; 12, с. 324]. У роботі філії брав участь й аспірант М.Д. Шаргородський, який зробив доповідь «Взаємини СРСР з Японією» (1927/28 р.) [12, с. 324].

Наприкінці 1920-х р. до Одеси перебрався київський професор О.О. Жилін, автор ґрунтовної праці «Теория союзного государства» (Київ, 1912). Із опублікованих робіт одеського періоду творчого життя вченого відома праця «Американська доктрина Монро і її сучасна роль в міжнародному праві», де автор висвітлив пріоритетні напрями американської зовнішньої політики [21]. Він дослідив базові принципи доктрини Монро, зокрема, заборону утворення нових королівств на території Америки, політичних союзів із іншими націями, невтручання Америки в європейські справи, а Європи – в діяльність Америки, та заборону європейської колонізації. Водночас учений дійшов висновку про зухвалість американської політики, адже вона закріплювала статус гегемона держави США, яка, відстоюючи ідею ізоляції Америки, не хтувала правом втручатися в справи Південних американських держав.

Дослідженнями проблем морського права займалися П.С. Кравцов та В.М. Рикачев. П.С. Кравцов вивчав міжнародні контракти про експорт хліба. За цією тематикою він опублікував нарис у збірнику «Хлебное дело СССР». Цікаву працю «Морское торговое право. Сравнительный систематический очерк законодательства СССР, Англии, Германии и Франции» (Москва, 1928) підготував В.М. Рикачев. Порівнявши законодавства СРСР та європейських країн, він відмітив позитивні тенденції у розвитку мор-

ського торгового права. Зокрема, досягненням вважав напрацювання на конгресах представниками транспортних, торгових, страхових і наукових установ так званих неофіційних норм права, які є обов'язковими для сторін договорів морського перевезення чи договорів морського страхування та прийняття на дипломатичних конференціях державами-учасниками міжнародних конвенцій з морського права. В.М. Рикачев відмічав активну участь Союзу у розробці норм морського торгового права. Робота цінна й тим, що автор розкрив правовий статус морського торгового підприємства, виписав порядок експлуатації торгового флоту, особливості морського страхування, визначив поняття й види аварій та порядок розрахунку і забезпечення аварійних внесків.

Висновки. Отже, на початку 1920-х рр. українські студенти-правники вивчали різноманітні курси міжнародно-правового напрямку. Згодом навчальні плани всіх правових факультеті були уніфіковані, а вивчення міжнародного права було зведено до двох дисциплін: міжнародного публічного права та міжнародного приватного права. Наприкінці 1920-х років, у зв'язку з запровадженням спеціалізації з міжнародного права, знову було збільшено кількість міжнародно-правових курсів. Однак втілити в життя ідею міжнародної спеціалізації юристів не вдалося через ліквідацію інститутів народного господарства. Багатим був науковий доробок у цій царині науковців інститутів народного господарства. Тематика наукових пошуків охоплювала питання історії міжнародного права, діяльності Ліги націй, організації міжнародної юстиції, кодифікації міжнародного права, нових тенденцій міжнародного права тощо. Врешті роль юристів-міжнародників у становленні та розвитку вітчизняних міжнародно-правових досліджень, зокрема й сходознавчих, в перші роки становлення радянської влади є значною і залишається ще недостатньо вивченою.

Література:

1. Усенко І.Б. Юридичні дослідження у Всеукраїнській науковій асоціації сходознавства. *Сходознавство*. 2009. № 47. С. 181–193.
2. Міхневич Л.В. Міжнародне право за межами класичних університетів (дорядянський період). *Альманах міжнародного права*. 2017. № 18. С. 38–47.
3. Міхневич Л.В. Розвиток юридичної науки і освіти в Київському комерційному інституті – Київському інституті народного господарства (1906–1930 рр.). Київ : КНЕУ, 2011. 286 с.
4. Міхневич Л.В. Право війни в дослідженнях професора О.О. Ейхельмана. «Сила права і право сили: історіографічний вимір та сучасне бачення проблеми»: матеріали XXXII Міжнародної історико-правової конференції 28–31 травня 2015 р., м. Полтава. Київ–Полтава : ПУЕТ, 2015. С. 283–288.
5. Річний звіт за 1927/28 шкільний рік. ЦДАВОУ (Центр. держ. архів вищих органів влади та управ. України). Ф. 166. Оп. 8. Спр. 132. Арк. 20.
6. Міхневич Л.В. Горовцев Олександр Михайлович. Енциклопедія міжнародного права. Київ, 2014. Т. 1. С. 644–645.
7. Горовцев А.М. Сущность международного права и его система. *Журнал Министерства Юстиции*. 1911. № 7. С. 129–146.

8. Ландау Б.А. Борьба с нарушением Женевской конвенции. *Право*. 1914. № 46. С. 3090–3103.
9. Яновский В.Ф. Об организации и деятельности постоянной Международной Судебной Палаты. *Научные записки Киевского института народного хозяйства*. 1924. Т. 3. С. 93–110.
10. Яновський В.Ф. Умова найбільшого сприяння в післявоєнних торговельних договорах Західної Європи. *Записки Соціально-Економічного Відділу Академії*. 1926. Т. IV. С. 176–203.
11. Яновський В.Ф. Нові консульські конвенції СРСР. *Наукові записки Київського інституту народного господарства*. Т. VIII. 1927. С. 31–47.
12. Бошко В.И. Новая Турецкая Конституция. *Вестник советской юстиции*. 1925. № 5. С. 187–189.
13. Робота ВУНАС. *Східний світ*. 1928. № 3–4. С. 323–330.
14. Содін Г. Виникнення та суть сучасного міжнародного права. *Вісник радянської юстиції*. 1930. № 9. С. 267–269.
15. Березов Л. Теорія «організованого» капіталу та сучасне міжнародне право. *Вісник радянської юстиції*. 1930. № 10–11. С. 312–314.
16. План роботи кафедри Сучасних правових проблем. ЦДАВОУ (Центр. держ. архів вищих органів влади та управ. України). Ф. 166. Оп. 3. Спр. 432.
17. В Одесском отделении УЮРО. *Вестник советской юстиции*. 1926. № 8–9. С. 364–366.
18. Отчет о деятельности научно-исследовательской кафедры «Современных правовых проблем» за время с I/VII 1925 по I/I 1926 г. ЦДАВОУ (Центр. держ. архів вищих органів влади та управ. України). Ф. 166. Оп. 3. Спр. 432.
19. Шрабштейн Е. Торгівельні взаємини СРСР та Персії. *Господарство і право*. 1929. Т. 2. С. 113–130.
20. Заруба В.М. Історик держави і права України академік М.Є. Слабченко (1882–1952). Дніпропетровськ, 2004. С. 127.
21. Фаас И.Я. Византийское влияние на армянское право (конспект реферата, прочитанный в заседании Одесского филиала ВУНАС). *Східний світ*. 1927. № 1. С. 229.
22. Жилін О. Американська доктрина Монро і її сучасна роля в міжнародному праві. *Господарство та право*. 1929. Т. II. С. 157–176.

Mikhnevych L. International law in Soviet Ukraine (1920–1930)

Summary. An attempt was made to cover the state of teaching international law at the law faculties of the Kiev, Kharkov and Odessa institutes of economy in the early Soviet period. Their list in the higher educational institutions of Kyiv, Kharkiv and Odessa was different. But read these disciplines mainly in an university volume. Afterwards curricula of all legal faculties were compatible. Therefore the study of international law was erected to two disciplines: public international law and private international law. Further, the establishment of specialization in international law in the new Soviet nomenclature of specialties in 1929, allowed increasing the number of international law courses. However, the idea of international legal specialization of lawyers, due to the liquidation of the institutions of the economy could not be implemented.

The history of the development of the science of international law in the early Soviet period is revealed. The analysis of scientific work with the problem of international law is carried out. The analysis of scientific work on problems of international law of scientists of national economy

institutes is carried out. They were found to have been actively involved in academic institutions of Ukraine in parallel. The features of the formation of the science of international law at the initial stage of the Soviet era are highlighted. The main topic of the research was established, which covered issues of history of international law, activities of the League of Nations, organization of international justice, codification of international law, new trends of international law, etc. The achievements of scientists are shown and the influence of their creative inheritance on the development of domestic international legal researches is found out. The role of international lawyers in the formation and development of oriental scientific research in the first years of the establishment of Soviet power was investigated. Some works have been researched and their influence on the further development of international law has been determined.

Key words: history of international law, international law, public international law, private international law, history of international relations, science of international law.

МІЖНАРОДНЕ МИТНЕ ПРАВО

УДК 341

DOI <https://doi.org/10.32841/ILA.2019.22.07>

ПЕРЕПЬОЛКІН С. М.,

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри міжнародного права
Університету митної справи та фінансів

СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ «ЗМІСТ ПРАВА» ТА «ФОРМА ПРАВА» В ДОКТРИНІ МІЖНАРОДНОГО МИТНОГО ПРАВА

Анотація. У статті розглянуто підходи зарубіжних та українських науковців до розуміння та співвідношення понять «зміст міжнародного митного права» і «форма міжнародного митного права», виявлено їх дискусійні моменти, запропоновано власне бачення усунення наявних розбіжностей у поглядах на вказану проблему доктрини міжнародного митного права. Проведений аналіз досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання вказаної проблеми, дозволив дійти висновку, що в сучасній доктрині міжнародного митного права відсутнє комплексне, системне, логічно обґрунтоване трактування категорій «зміст міжнародного митного права» і «форми міжнародного митного права». З огляду на важливість вирішення вказаної проблеми, як у частині визнання категорій «зміст» і «форма» основними, фундаментальними в категоріальному ряду теорії міжнародного митного права і усунення існуючої плутанини та безсистемності використання термінів «зміст», «форма», «структура», «система», «джерела», так і в частині логіки виведення поняття міжнародного митного права, зокрема на основі категорій зміст і форма міжнародного митного права, а не навпаки, вважаємо, що їх доктринальна характеристика має здійснюватися з урахуванням таких теоретичних положень, що мають методологічне значення: інтерпретація категорій «зміст міжнародного митного права» і «форми міжнародного митного права» має здійснюватися з урахуванням наявного між ними взаємозв'язку, який не передбачає ні відокремленого їх існування, ні тлумачення; категорію «зміст міжнародного митного права» у її загальному для всіх суб'єктів міжнародного митного права розумінні пропонується розглядати як сукупність його принципів, норм і стандартів; використання категорії «форма міжнародного митного права» для пояснення значення

поняття «джерела міжнародного митного права» або їх ототожнення є дискусійним, адже ці категорії, враховуючи існуючий між ними зв'язок, слід розглядати як окремі, самостійні поняття категоріального ряду теорії міжнародного митного права; поняття «форма міжнародного митного права» характеризує спосіб внутрішньої організації та зовнішнього існування (юридичного вираження) змісту міжнародного митного права.

Ключові слова: міжнародне митне право, зміст міжнародного митного права, форми міжнародного митного права, джерела міжнародного митного права, доктрина міжнародного митного права.

Постановка проблеми. Протягом більше ніж двох останніх тисячоліть категорії «зміст» і «форма» визнаються одними з найважливіших у понятійному ряду філософії, логіки, теорії права та інших наук. Не є винятком щодо цього і теорія міжнародного митного права, представники якої часто використовують указані поняття як у наукових, так і навчальних працях. Водночас, незважаючи на доволі важливе значення термінів «зміст міжнародного митного права» і «форми міжнародного митного права» для теорії міжнародного митного права та повсякденного їх прикладного використання, зарубіжна та українська доктрина міжнародного митного права донині не виробила загально визнаного підходу щодо їх розуміння та співвідношення. Навіть більше, можна стверджувати, що самостійні комплексні дослідження окресленої проблематики майже відсутні як у зарубіжній, так і в українській доктрині міжнародного митного права. Отже, знаходження відповідей на питання щодо розуміння та співвідношення понять «зміст міжнародного митного права» і «форми міжнародного митного права» є актуальним і потребує активного наукового обговорення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з міжнародного митного права свідчить про те, що його дослідники не приділяють належної уваги вирішенню проблем встановлення розуміння категорій «зміст міжнародного митного права» і «форми міжнародного митного права» та існуючого співвідношення між ними. Як наслідок, для більшості зарубіжних і українських учених форми міжнародного митного права ототожнюються з його джерелами, а зміст міжнародного митного права є настільки загальнозрозумілим явищем, що не потребує ні вироблення його загальної характеристики, ні встановлення його складових елементів і висвітлення існуючих між ними зв'язків.

Окремі аспекти окресленої проблематики знайшли відображення у працях К.Г. Борисова, Н.Е. Буваєвої, Н.В. Живенко, Ф.Г. Кляна, С.М. Овчинникова, А.Ю. Райкової, К.К. Сандровського та інших учених. Серед найбільш відомих мислителів людства, які висловлювали власне бачення щодо розуміння категорій «зміст» і «форма», слід згадати Аристотеля, Т. Аквінського, Г. Дж. Бермана, Г. Гегеля, Т. Гоббса, Г. Гроція, Р. Дворкіна, Л. Дюгі, І. Канта, Р. Кельзена, Д. Лойда, Дж. Локка, Ш. Монтеск'є, Дж. Остіна, Р. Паунда, Платона, Г. Радбруха, Ж.-Ж. Руссо, Сократа, Л. Фуллера, Ф. А. Хайека, Г. Харта, Цицерона, Юстиніана.

Формування мети статті. Нагальна потреба розширення меж наукової дискусії щодо розуміння понять «зміст міжнародного митного права» і «форми міжнародного митного права» та встановлення співвідношення між ними вимагає проведення більш ширшого висвітлення сформованих щодо цих питань наукових підходів, виявлення існуючих у них спірних моментів та винесення на обговорення власних міркувань стосовно можливого розуміння понять «зміст міжнародного митного права» і «форми міжнародного митного права» та існуючого між ними співвідношення.

Виклад основного матеріалу. Досягнення цілей статті потребує висвітлення сформованого розуміння категорій «зміст» і «форма» в рамках філософії, логіки, теорії національного та міжнародного права. Тому зупинимось на їх характеристиці більш детально.

На думку О.О. Грицанова, як філософські категорії «зміст» і «форма» традиційно використовуються для характеристики зв'язку між способом організації речі і власне матеріалом, з якого ця річ складається. Зокрема, Аристотель трактував «матерію» (зміст) як передумову, можливість речі бути або не бути, а форму – як внутрішню мету речі, що зумовлює їх єдність. У Канта проблема форми і змісту артикулюється як проблема співвідношення форми і змісту мислення. Гегель відмічав подвійний статус форми: нерелектована в саму себе, вона – зовнішнє, байдуже для змісту існування; релектована в саму себе вона і є зміст [1, с. 949].

Важливо зазначити, що більшість учених, які займаються вивченням цих категорій чи просто послуговуються термінами «зміст» і «форма» під час проведення наукових досліджень, наполягають на тому, що їх відокремлене існування, як, власне, і тлумачення, неможливі. Тому зазвичай вони розглядаються як взаємопов'язані. Наприклад, Н.А. Некрасова і С.І. Некрасов з цього приводу вказують, що категорії «зміст» і «форма» використовуються для характеристики станів різних об'єктів дійсності, де зміст виражає єдність частин, зв'язків, властивостей, що утворюють предмет, явище або процес, а форма – спосіб їх зв'язку, систему внутрішньої організації, спосіб упорядкування та існування змісту. Зміст і форма перебувають у нерозривній єдності: форма змістовна, а зміст завжди оформлено. Зміна змісту тягне за собою зміну форми, і навпаки. Однак зміст більш рухомий, бо відображає, суперечливу в своїй основі сторону буття, що змінюється, форма ж виражає стійкість об'єктів, їх якісну визначеність [2, с. 79].

М.І. Кондаков з приводу існуючого зв'язку між цими категоріями зазначав наступне: «Зміст завжди перебуває в єдності з формою. У цій єдності примат за змістом, від якого залежить розвиток і зміна предмета, а відповідно, розвиток і зміна форми. Але, оскільки форма не є чимось пасивним, байдужим до змісту, в предметі постійно відбувається боротьба змісту і форми. Зміст, якому властива якість рухливості, на певному етапі скидає форму, яка відрізняється тим, що вона менш рухлива, більш стійка. Нова форма сприяє прогресивному розвитку змісту». Щодо інтерпретації обговорюваних понять, то учений вважав, що філософська категорія

«зміст» відображає внутрішню матеріальну основу існування предмета об'єктивної дійсності, спонукальну матеріальну силу, яка виступає джерелом розвитку предмета і переходу його у нову якість. Під формою він вбачав внутрішню структуру, будову, зв'язок і спосіб взаємодії частин і елементів предмета і явища [3, с. 485, 574].

У схожий спосіб трактуються категорії «зміст» і «форма» в юридичній енциклопедичній, а також науковій і навчальній літературі з теорії держави і права. Так, у підручнику з загальної теорії держави і права, підготовленому колективом авторів Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого, викладено наступне бачення їх розуміння: «Поняття «форма» права вказує на те, що право як соціальне ціле має власний зміст, який становлять правові норми та принципи, що пов'язані між собою та утворюють відповідну структуру права – сукупність правових норм, інститутів, галузей права. Зміст права формується внаслідок повторювальності певних суспільних відносин і визначений наперед конкретно-історичними умовами, тенденціями та перспективами розвитку суспільства. Зміст права порівняно з формою права має визначальне значення» [4, с. 180].

В іншій колективній праці з теорії держави і права, підготовленої вченими Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, взаємозв'язок між цими категоріями розкривається так: «Термін «форма» (від лат. “forma” – зовнішність, вид, образ, устрій) – багатозначний. Зокрема, «форма» – це спосіб існування змісту (єдність форми й змісту). Саме у цьому значенні використовується цей термін у словосполученні «форми права» (право має «форми» і «зміст», змістом права є «норми права»). <...> Право має форми: внутрішню, зовнішню. Внутрішня форма права – це його структура, система елементів, що становлять його зміст як певного явища. Зовнішня форма права – це система тих його джерел, які об'єктивують, зовнішньо виражають і закріплюють норми права, дозволяють ознайомитися з їхнім змістом, реалізувати їх вимоги у правомірній поведінці, правозастосовній діяльності» [5, с. 278, 284].

У великому енциклопедичному юридичному словнику за редакцією Ю.С. Шемшученка термін «форма права» запропоновано розуміти як спосіб організації змісту та зовнішнього існування (прояву) і функціонування права. Відповідно, розрізняють внутрішню та зовнішню форми права. Під внутрішньою формою права розуміють систему права, структуру змісту або систему права та його структуру, а під зовнішньою – джерела права [6, с. 948].

Зауважимо, що у наукових працях з теорії права неодноразово здійснювались спроби розглядати зміст права не лише з позицій нормативізму, а також й інших підходів до розуміння права. Зокрема, на думку Р.З. Лівшиця, якщо розуміти під правом не тільки систему норм, а й сукупність ідей, норм і реальних відносин, які відповідають принципам справедливості, рівності, свободи, то, відповідно, і структура права виявиться іншою, а саме: ідеї, норми, суспільні відносини. Серед цих трьох елементів немає

головних і неголовних, першорядних і другорядних. Кожен елемент необхідний: за відсутності хоча б одного з них ми маємо справу з іншим суспільним феноменом, а не з правом [7, с. 77–78]. О.В. Петров також відстоює позицію, що зміст права утворює сукупність трьох послідовно взаємопов'язаних між собою структурних компонентів. Однак, на відміну від попереднього автора, відносить до них: процес формування юридичних норм, процес здійснення правомірної поведінки суб'єктів і процес забезпечення правопорядку [8, с. 277]. На переконання ж вітчизняного теоретика права А.М. Кучука: «Неуніверсальність права є об'єктивною умовою неможливості однозначно визначити зміст права. Правовий поліцентризм дозволяє говорити про особливості розуміння права відповідного народу. Для однієї цивілізації правом є звичай, для другої – релігійна норма, для третьої – правосвідомість тощо. Тобто єдиного розуміння права не може бути вже через особливості менталітету народу. Отже, і зміст права, яке є елементом культури, у різних цивілізаціях є різним» [9, с. 190; 52–53].

Щодо категорії «форми права», то незважаючи на те, що теоретики права наполягають на існуванні внутрішньої та зовнішньої форм права, в сучасній науковій і навчальній юридичній літературі згадуються лише його зовнішні форми, які, згідно з домінуючою ще в радянській правовій доктрині точкою зору, ототожнюються з джерелами права. Характеристика ж внутрішньої форми права здійснюється вченими через визначення поняття й елементів його структури або системи та як самостійне наукове поняття не виділяється.

Аналогічна ситуація щодо використання термінів «зміст права» і «форма права» має місце і в теорії міжнародного права, зокрема й у доктрині міжнародного митного права.

Д.І. Фельдман, наприклад, визнаючи, що у філософській літературі відсутня абсолютна єдність щодо розуміння категорії «зміст», стверджував, що зміст права складають норми права. Саме правові норми передусім несуть у собі заряд правової енергії [10, с. 5].

І.І. Лукашук наголошував на тому, що міжнародне право являє собою єдність змісту і форми. При цьому головна роль належить змісту, який учений розмежовував на соціальний і юридичний. Під соціальним змістом міжнародного права він визнавав узгоджену волю держав. Щодо юридичного змісту міжнародного права, то ним є норми, а юридичним змістом норми – правило поведінки. Норми являють собою необхідну внутрішню форму існування міжнародного права. Джерела міжнародного права автор вважав офіційно-юридичною формою існування міжнародно-правових норм. Вони являють собою зовнішню форму, в якій втілюється нормативний зміст норм [11, с. 18; 21].

Поширеним для теоретиків міжнародного права є також використання терміну «джерела права» у двох значеннях – матеріальному і формальному. Під матеріальними джерелами вони розуміють матеріальні умови життя. Формальні ж джерела права для них – це ті форми, в яких знаходять свій

прояв норми права. «Тільки формальні джерела права є юридичною категорією й складають предмет вивчення юридичних наук, у тому числі міжнародного права», – зауважує професор Т.Л. Сироїд [12, с. 58].

Як форми, у яких знаходять свій прояв норми міжнародного митного права, що виражають узгоджену волю його суб'єктів, трактують поняття «джерела права» К.Г. Борисов [13, с. 21], Н.Е. Буваєва [14, с. 72], Н.В. Живенко [15, с. 11], А.Ю. Райкова [16, с. 32], К.К. Сандровський [17, с. 47] та багато інших представників доктрини міжнародного митного права.

Зауважимо, що поряд із терміном «форми права» у наукових і навчальних працях з міжнародного митного права учені активно послуговуються також і терміном «зміст міжнародного митного права». Проте здебільшого його можна зустріти у назвах розділів або підрозділів (параграфів) таких праць. Щодо їх змісту, то науковці майже взагалі не звертають увагу на категорію «зміст міжнародного митного права» як на самостійну наукову категорію, не виділяють і не характеризують її складові елементи, уникають пояснення її логічного зв'язку із поняттям «форми міжнародного митного права» та лише побічно згадують її в тексті разом із іншими поняттями.

У тих небагатьох випадках, коли мова все ж таки заходить про потребу інтерпретації категорії «зміст міжнародного митного права», її вироблення здійснюється на основі нормативістського (позитивістського) підходу до праворозуміння і, незважаючи на проголошену наукову новизну одержаних результатів, нічим не відрізняється від найбільш поширеної інтерпретації категорії «зміст права» в теоріях внутрішньодержавного та міжнародного права. Так, наприклад, українській науковець Ф.Г. Клян у дисертаційному дослідженні стверджує, що ним уперше було обґрунтовано зміст міжнародного митного права як окремої галузі міжнародного права, який становлять норми і принципи, закріплені у відповідних міжнародних договорах, а також у спеціальних угодах з митних питань та інших джерелах [18, с. 7; 35].

Н.Е. Буваєва, зі свого боку, хоч прямо і не визначає, що являє собою зміст міжнародного митного права, однак розглядає його у взаємозв'язку з категорією «форма» і також вважає, що його складовими елементами є міжнародно-правові принципи і норми. На думку вченої, міжнародне митне право є правовою формою міжнародного митного співробітництва, тобто це форма, а змістом виступають результати міжнародного митного співробітництва держав та інших суб'єктів міжнародного права [14, с. 72].

Висновки. Отже, проведений аналіз досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання означеної проблеми, дозволив дійти висновку, що в сучасній доктрині міжнародного митного права відсутнє комплексне, системне, логічно обґрунтоване трактування категорій зміст і форма міжнародного митного права.

З огляду на важливість вирішення указаної проблеми, як у частині визнання категорій «зміст» і «форма» основними, фундаментальними

в категоріальному ряду теорії міжнародного митного права і усунення існуючої плутанини та безсистемності використання термінів «зміст», «форма», «структура», «система», «джерела», так і в частині логіки виведення поняття міжнародного митного права, зокрема, на основі категорій «зміст міжнародного митного права» і «форми міжнародного митного права», а не навпаки, вважаємо, що їх доктринальна характеристика має здійснюватися з урахуванням таких теоретичних положень, що мають методологічне значення, як-от:

– інтерпретація категорій «зміст міжнародного митного права» і «форма міжнародного митного права» має здійснюватися з урахуванням існуючого між ними взаємозв'язку, який не передбачає ні відокремленого їх існування, ні тлумачення;

– ураховуючи можливість існування різного бачення змісту міжнародного митного права на внутрішньодержавному, двосторонньому, субрегіональному або регіональному рівнях, категорію «зміст міжнародного митного права», у її загальному для всіх суб'єктів міжнародного митного права розумінні, пропонується розглядати як сукупність його принципів, норм і стандартів;

– використання категорії «форми міжнародного митного права» для пояснення значення поняття «джерела міжнародного митного права» або їх ототожнення є дискусійним, адже ці категорії, враховуючи існуючий між ними зв'язок, слід розглядати як окремі, самостійні поняття категоріального ряду теорії міжнародного митного права;

– поняття «форма міжнародного митного права» характеризує спосіб внутрішньої організації та зовнішнього існування (юридичного вираження) змісту міжнародного митного права.

Ми сподіваємось, що запропонований нами підхід щодо співвідношення понять «зміст міжнародного митного права» і «форма міжнародного митного права» активізує обговорення цієї проблематики в доктрині міжнародного митного права, що у підсумку дозволить усунути наявні на цей час розбіжності у поглядах на їх розуміння та використання. Таким чином, подальше наукове обговорення означеного питання є актуальним і повинне тривати й надалі.

Література:

1. Грицанов А.А. Содержание и форма. *Новейший философский словарь*. 3-е изд., исправл. Минск : Книжный Дом, 2003. С. 949.
2. Некрасова Н.А., Некрасов С.И. Тематический философский словарь : учебн. пособие. Москва : МГУПС (МИИТ), 2016. 157 с.
3. Кондаков Н.И. Содержание. Форма. *Логический словарь*. Москва : Наука, 1970. С. 485; 574.
4. Загальна теорія держави і права : підручник / Л. В. Авраменко та ін. ; за ред. М. В. Цвіка і О. В. Петришина. Харків : Право, 2009. 584 с.
5. Теорія держави і права : навч. посіб. / Є. І. Григоренко та ін. ; за ред. А. М. Шульги. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2014. 464 с.

6. Пархоменко Н.М. Форма права. *Великий енциклопедичний юридичний словник* / ред. Ю.С. Шемшученко. Київ : Юридична думка, 2007. С. 948.
7. Лившиц Р.З. Теория права : учебник. Москва : Изд-во БЕК, 1994. 224 с.
8. Петров А.В. Структура содержания права. *Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского*. 2012. № 2 (1). С. 274–281.
9. Кучук А.М. Феномен правового поліцентризму: загальнотеоретичний і методологічний аспекти : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Дніпро, 2017. 436 с.
10. Фельдман Д.И. Система международного права. Казань : Изд-во Казанского университета, 1983. 119 с.
11. Лукашук И.И. Рос. акад. наук, Ин-т государства и права, Академ. правовой ун-т. Международное право. Общая часть : учебник для студентов юрид. фак. и вузов. 3-е изд, перераб. и доп. Москва : Волтерс Клувер, 2008. 432 с.
12. Сироїд Т.Л. Міжнародне публічне право : підручник. Одеса : Фенікс, 2018. 744 с.
13. Борисов К.Г. Международное таможенное право : учеб. пособие. 2-е изд., доп. Москва : Изд-во РУДН, 2001. 616 с.
14. Буваева Н.Э. Международное таможенное право : учеб. для магистров / под общ. ред. А.В. Зубача. Москва : Изд-во Юрайт, 2013. 376 с.
15. Живенко Н.В. Международно-правовые основы таможенного регулирования внешнеэкономической деятельности : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. Москва, 2007. 172 с.
16. Райкова А.Ю. Международно-правовые аспекты упрощения и гармонизации таможенных процедур (на примере международных таможенных конвенций по Карнетам А.Т.А.) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. Москва, 2009. 189 с.
17. Сандровский К.К. Международное таможенное право : учебник. 2-е изд., испр. Киев : Знання, КОО, 2001. 464 с.
18. Клян Ф.Г. Міжнародно-правове регулювання переміщення товарів через митний кордон : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Київ, 2011. 199 с.

Perepolkin S. The correlation between the terms “content of law” and “form of law” in the doctrine of international customs law

Summary. The article deals with the approaches of foreign and Ukrainian scientists to understanding and correlation of the terms “content of international customs law” and “form of international customs law”, their discussion points are revealed, our own vision for elimination of existing differences in views on the stated problem of the doctrine of international customs law is proposed. The analysis of the researches and publications in which the solution of this problem was initiated has made it possible to conclude that in the present doctrine of international customs law there is no comprehensive, systematic, logically justified interpretation of categories “content” and “form of international customs law”. Given the importance of solving this problem, both in terms of recognizing the “content” and “form” categories as main, fundamental in the categorical series in theory of international customs law, and eliminating the existing confusion and haphazard use of the terms “content”, “form”, “structure”, “system”, “sources”, and in the logic of deriving the term of international customs law, in particular, on the basis of categories of content and form of international customs law, but not vice versa, we believe that their doctrinal characteristics should be taken into account of such theoretical foundations with methodological significance: interpretation of the categories “content of international customs law” and “form of international customs law” should take into account the existing relationship between them,

which does not consider either their separate existence or interpretation; the category “content of international customs law”, as it is generally understood by all subjects of international customs law, is proposed to be considered as a set of its principles, norms and standards; the use of the category “international customs law” to explain the meaning of “source of international customs law” or their identification is debatable, since these categories, given their existing link, should be considered as separate, independent terms of the categorical series of theory of international customs law; the term “form of international customs law” characterizes the way the internal organization and external existence (legal expression) of the content of international customs law.

Key words: international customs law, content of international customs law, forms of international customs law, sources of international customs law, doctrine of international customs law.

ЗМІСТ

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО ПРАВ ЛЮДИНИ

Гуйван П. Д.

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ЗАХИСТУ ЧУТЛИВИХ КАТЕГОРІЙ
ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ.....3

Малюга Л. Ю.

ЄВРОПЕЙСЬКІ СОЦІАЛЬНІ СТАНДАРТИ
В КОНТЕКСТІ ПРАВА НА СОЦІАЛЬНИЙ
ЗАХИСТ В УКРАЇНІ.....15

Чечерський В. І.

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ ПРАВА ЛЮДИНИ
НА РЕПРОДУКТИВНЕ ВІДТВОРЕННЯ.....26

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Данильченко О. С.

ДО 70-РІЧЧЯ ПРОГОЛОШЕННЯ КИТАЙСЬКОЇ НАРОДНОЇ
РЕСПУБЛІКИ: ПІДХОДИ КИТАЙСЬКОЇ ДОКТРИНИ
ДО ПРОБЛЕМАТИКИ СУЧАСНОГО РОЗВИТКУ ГАЛУЗЕЙ
МІЖНАРОДНОГО ПРАВА.....35

Потіп М. М.

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПРИВАТИЗАЦІЇ
У КРАЇНАХ СВІТУ.....48

ІСТОРІЯ ТА ТЕОРІЯ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Міхневич Л. В.

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО
В РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ (1920–1930 РР.).....56

МІЖНАРОДНЕ МИТНЕ ПРАВО

Перепьолкін С. М.

СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ «ЗМІСТ ПРАВА» ТА «ФОРМА ПРАВА»
В ДОКТРИНІ МІЖНАРОДНОГО МИТНОГО ПРАВА.....68

Здано в роботу 20.07.2019. Підписано до друку 02.08.2019.
Формат 70x100/16. Ум.-друк. арк. 9,07. Папір офсетний.
Цифровий друк. Зам. № 1119/249. Наклад 300 прим. Ціна договірна.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефон +38 (0552) 39-95-80, +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.